

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

“AZƏRBAYCANIN İNVESTİSİYA POTENSİALINDAN İSTİFADƏ
MEXANİZMLƏRİ VƏ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Vəlizadə Ülkər Etimad

BAKI-2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ ____ ” _____ **20__ -ci il**

“AZƏRBAYCANIN İNVESTİSİYA POTENSİALINDAN İSTİFADƏ
MEXANİZMLƏRİ VƏ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 İqtisadiyyat

İxtisaslaşma: Makroiqtisadi siyasət

Qrup: 64

Magistrant

Vəlizadə Ülkər Etimad

_____ **imza**

Elmi rəhbər

i.ü.f.d., b/m. Mürsəlov Müslüm Mürsəl

_____ **imza**

Proqram rəhbəri

i.ü.f.d., dos. Hübətova Suqra İnqilab

_____ **imza**

Kafedra müdiri

i.e.d., prof Kəlbiyev Yaşar Atakişi

_____ **imza**

BAKI-2021

Elm andı

Mən, Vəlizadə Ülkər Etimad and içirəm ki, “Azərbaycanın investisiya potensialından istifadə mexanizmləri və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri” mövzusu üzrə magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normaları və istinad qaydalarına tamamilə riayət edərək və istifadə etmiş olduğum mənbələrin hamısını ədəbiyyat siyahısında göstərməklə yazmışam.

“AZƏRBAYCANIN İNVESTİSİYA POTENSİALINDAN İSTİFADƏ MEXANİZMLƏRİ VƏ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ”

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: Qloballaşma proseslərinin daha da gücləndiyi müasir dövrdə daxili imkanlara və bazara əsaslanmaqla iqtisadi inkişaf əldə etmək imkanları məhduddur. İqtisadi əlaqələrin təkmilləşdirilməsi ayrı-ayrı ölkələrə iqtisadiyyatlarının düzgün ixtisaslaşma səviyyəsini artırmaq hesabına malik olduğu resurslardan səmərəli istifadə etməyə və daha yüksək inkişaf səviyyəsinə çatmaq imkanını yaradır.

Tədqiqatın məqsədi: Əsas məqsədi ölkədə investisiya üzrə inkişaf modelinin vəziyyətinin kompleks təhlili əsasında inkişaf formasının inkişaf yönlərinə dair əsaslandırılmış təkliflərin hazırlanmasından ibarətdir. Məqsədə çatmaq üçün vəzifələr müəyyənləşdirilmiş və aşağıda göstərilmiş formada məntiqi ardıcılıqla həyata keçirilmişdir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqat işi bir neçə metodlardan istifadə edilərək tədqiq edilmişdir, bunlardan birincisi təhlil metodudur. Bu metod tədqiqat işlərində geniş formada istifadə olunan metodlardanıdır. Tədqiqat işində təhlil metodları, ölkəmizdə kiçik, həmçinin orta sahibkarlığın iqtisadi nəticələrinin təhlilini konkret şəkildə öyrənmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Tədqiqat işinin informasiya bazası: Bu sahə üzrə yerli, eyni zamanda xarici müəlliflərin kitabları, AR Dövlət Statistika Komitəsindən verilən məlumatları, Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi və Azərbaycan Respublikasının Dövlət Turizm Agentliyinin hesabatları və internet materiallarından yazılır.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Azərbaycanda bu sahədəki müəssisələr haqqında informasiyanın çatışmazlığı və ictimaiyyətə açıq olmamasının qeyd olunması.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi və praktik nəticələri: Tədqiqatın əsas müddəələrindən, irəli sürülən təklif və tövsiyələrdən yararlanmaq investisiya intensivləşdirilməsinə və xarici investisiya yatırımlarının prioritet tərəflərinin müəyyənləşdirilməsinə kömək edəcəkdir.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: İntestisiya prosesinin bütövlükdə yerləşdirilməsi imkanları büdcə və vergi siyasətinin uğuru ilə də müəyyən edilir, çünki bu, müəssisələrin sabit inkişafının əsası kimi özünü maliyyələşmənin inkişaf perspektivləri ilə birbaşa əlaqəlidir.

Açar sözlər: Azərbaycan, qloballaşma, investisiya, perspektiv, kiçik və orta sahibkarlıq

“MECHANISMS FOR USING THE INVESTMENT POTENTIAL OF AZERBAIJAN AND AREAS FOR IMPROVEMENT”

SUMMARY

The actuality of the subject: In today's era of intensifying globalization, opportunities for economic development based on domestic opportunities and the market are limited.

Purpose and tasks of the research: The main purpose is to prepare substantiated proposals on the development of the form of development based on a comprehensive analysis of the state of the investment development model in the country. To achieve the goal, the tasks were identified and implemented in a logical sequence in the form shown below.

Used research methods: The research was conducted using several methods, the first of which is the analytical method. This method is widely used in research.

The information base of the research: Works of local and foreign writers, data of the State Statistics Committee of the Republic of Azerbaijan, reports of the Ministry of Culture and Tourism and Internet materials are written in this field.

Restrictions of research: Lack of information and openness to the public about enterprises in this field in Azerbaijan.

The novelty and practical results of investigation: Taking advantage of the main provisions of the study, the proposals and recommendations will help to intensify investment and identify priorities for foreign investment.

Scientific-practical significance of results: The ability to place the investment process as a whole is also determined by the success of fiscal and tax policies, as it is directly related to the development prospects of self-financing as the basis for sustainable development of enterprises.

Keywords: Azerbaijan, globalization, investment, perspective, small and medium business

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
AB	Avropa Birliyi
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
MDB	Müstəqil Dövlətlər Birliyi

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. İNVESTİSİYA POTENSİALININ FORMALAŞDIRILMASI VƏ İSTİFADƏ MEXANİZMLƏRİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI.	11
1.1. İnvestisiyaların potensialı və formalaşdırılmasının nəzəri əsasları	11
1.2. İqtisadi münasibətlərdə investisiya potensialının inkişafı məsələləri.....	20
1.3. İnvestisiyalarla iqtisadi artım əlaqəsinin elmi əsasları.....	28
II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA İNVESTİSİYA POTENSİALINDAN İSTİFADƏ MEXANİZMLƏRİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ.....	39
2.1. İnvestisiya mühitinin investisiya potensialından istifadə mexanizmlərinə təsiri	39
2.2. Müasir dövrdə investisiya potensialından optimal istifadənin həyata keçirilməsi	44
2.3. Azərbaycanda investisiya bazarının dövlət tənzimlənməsi	52
III FƏSİL. POST-NEFT DÖVRÜNDƏ İNVESTİSİYA POTENSİALINDAN İSTİFADƏ MEXANİZMLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ	57
3.1. Dövlətin investisiya potensialından istifadəyə əsaslanan iqtisadi siyasətinin prioritet istiqamətləri	57
3.2. Strateji yol xəritəsində investisiya potensialından istifadənin artırılması hədəfləri.....	63
3.3. Post-neft dövründə investisiya potensialından səmərəli istifadənin əsas aspektləri	69
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	74
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	76
Cədvəllərin siyahısı	80
Şəkillərin siyahısı.....	80
Sxemlərin siyahısı.....	80

GİRİŞ

Mövzu aktuallığı: Qloballaşma prosesinin daha da gücləndiyi hazırki dövrdə daxili imkanlar və bazara əsaslanaraq iqtisadi inkişaf əldə etmək imkanları məhdud olmaqdadır. İqtisadi əlaqələrin təkmilləşdirilməsi ayrı-ayrı dövlətlərə iqtisadiyyatlarının düzgün ixtisaslaşma səviyyələrini artırmaq hesabına sahib olduğu resurslardan əhəmiyyətli istifadə etmə və daha yüksək inkişaf səviyyəsinə çatmaq imkanını yaradır. Bununla belə, ölkə arasında iqtisadi əlaqələrin yaranması və inkişafı formalaşmış tarixi bağlılıqlardan, dil və adət-ənənələrin daha da yaxınlığından, milli iqtisadiyyatların strukturundan asılıdır. Bu baxımdan, ölkənin ayrı-ayrı əlaqələrinin yaranmasına bu amilləri təsir göstərməklə ölkələrarası əməkdaşlığın təkmilləşmə səviyyəsini müəyyən edir. Azərbaycanın ayrı-ayrı ölkələrlə bağlılığının formalaşmasının ümumi xüsusiyyətləri ilə bərabər, spesifik cəhətlərinin də öyrənilməsinin əsas əhəmiyyəti var.

Hal-hazırda Azərbaycan ilə bərabər türk dünyasının dövlətləri arasında qarşılıqlı investisiya əməkdaşlığının təkmilləşdirilməsi ön plana çıxır. Təcrübədən görünür ki, kapital axını düzgün idxal-ixrac əməliyyatlarını əvəz edə bilmir, tam şəkildə tamamlamaqdadır. Göstərilən yöndən, Türkiyənin MDB dövlətləri xarici iqtisadi əlaqələrinin genişləndirilməsi üzrə ölkəmiz önəmli rol oynaya bilər. Eyni zamanda, ölkədə neft gəlirlərinin çoxalması qeyri-neft sektorlarının inkişaf etdirilməsi sahəsi üzrə uzunmüddətli olacaq tədbirlərin reallaşdırılmasına zəmin yaratmışdır. Belə vəziyyətdə ölkəmizdə birbaşa investisiya yatırımlarını çoxaltmaqla qeyri-neft sektorlarının təkmilləşməsində fəal iştirak edə bilərlər. Azərbaycanın isə Türkiyə iqtisadiyyatına investisiya yatırmaq imkanları yaranmışdır. Bunlar, ölkəmizdə investisiya üzrə bir model mövcud durumun tədqiqi və inkişaf yönünün təyin edilməsi sektorunda tədqiqatların həyata keçirilməsinin aktual olduğunu göstərir.

Problem qoyuluşu ilə öyrənilməsi səviyyəsi: İnvestorların Azərbaycana investisiya yatırımlarının mühüm nəzəri - konseptual problem və onların praktik məsələləri görkəmli iqtisadçı - alimlərin əsərlərində öz əksini tapıb. Bununla belə, Azərbaycanın iqtisadi imkanlarının artdığı, yeni inkişaf səviyyəsinə keçdiyi

mərhələdə ölkənin investisiya əməkdaşlığının cəhətləri formalaşmaqdadır. Bu həm iqtisadiyyatının diversifikasiyası ilə, eyni zamanda Azərbaycandan investisiya ixracı ilə bağlıdır.

Tədqiqatın məqsəd ilə vəzifələri: Əsas məqsədi ölkədə investisiya üzrə inkişaf modelinin vəziyyətinin kompleks təhlili əsasında inkişaf formasının inkişaf yönünə dair əsaslandırılmış təkliflərin hazırlanmasından ibarətdir. Məqsədə çatmaq üçün vəzifələr müəyyənləşdirilmiş və aşağıda göstərilmiş formada məntiqi ardıcılıqla həyata keçirilmişdir.

- ikitərəfli xarici iqtisadi əməkdaşlığın yaranması və inkişafı xüsusiyyətlərinin tədqiqi;

- xarici investisiyanın milli iqtisadiyyata uyğun cəlb olunmasını şərtləndirən amillər və formalarının təyin edilməsi;

- Azərbaycan iqtisadi əməkdaşlıq xüsusiyyətlərinin təkmilləşmə dinamikasının araşdırılması;

- investisiya əməkdaşlığının səviyyəsinin qiymətləndirilməsi;

- investisiya qoyuluşlarının reallaşma mexanizminin inkişaf yollarının müəyyənləşdirilməsi.

Tədqiqatın obyektinə ilə predmeti: Azərbaycanın digər ölkələrlə investisiya ilə bağlı əməkdaşlığının inkişafının metodoloji və praktiki məsələlərinin reallaşdırılmasını təşkil edir.

Tədqiqat metodları: Tədqiqat işi bir neçə metodlardan istifadə edilərək tədqiq edilmişdir, bunlardan birincisi təhlil metodudur. Bu metod tədqiqat işlərində geniş formada istifadə olunan metodlardanıdır. Tədqiqat işində təhlil metodları, Azərbaycan dövlətində kiçik, həmçinin orta sahibkarlığın iqtisadi nəticələrinin təhlilini konkret şəkildə öyrənmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Tədqiqat işinin informasiya bazası: Bu sahə üzrə yerli, həmçinin xarici müəlliflərin əsərləri, AR Dövlət Statistika Komitəsi məlumatları, Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi ilə Azərbaycan Respublikası Dövlət Turizm Agentliyinin hesabatı və internet materiallarından yazılmaqdadır.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Azərbaycanca bu sahədəki müəssisələr haqqında informasiyanın çatışmazlığı və ictimaiyyətə açıq olmaması.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi: Elmi yenilik aşağıdakılardan ibarətdir:

- xarici iqtisadi əməkdaşlığın formalaşması, inkişafı xüsusiyyətləri dəqiqləşdirilmişdir;

- Azərbaycanda iqtisadi artım tempinin təkmilləşmə dinamikası və mövcud səviyyəsinin qiymətləndirilmişdir;

- xarici investisiyanın milli iqtisadiyyata düzgün cəlb olunması şərtləndirən amillər açıqlanmışdır;

- investisiya inkişaf perspektivləri müəyyənləşdirilmişdir.

Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti: Tədqiqat işinin əsas müddəalarından, irəli sürülmüş təkliflər və tövsiyələrdən yararlanmaq investisiya intensivləşdirilməsi və xarici investisiya yatırımlarının prioritet tərəflərinin müəyyənləşdirilməsinə yardım edəcəkdir.

I FƏSİL. İNVESTİSIYA POTENSİALININ FORMALAŞDIRILMASI VƏ İSTİFADƏ MEXANİZMLƏRİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. İnvestisiyaların potensialı və formalaşdırılmasının nəzəri əsasları

Bir qayda olaraq, iqtisadçılar bir neçə anlayışdan istifadə edirlər: investisiya mühiti, investisiya cəlbediciliyi, investisiya fəaliyyəti. Bəzi müəlliflər bu anlayışları aralarındakı əsas fərqləri vurğulamadan eyni söz kimi istifadə edirlər, bəziləri isə fərqli olduqlarına inanırlar. Bu baxımdan yerli alim - iqtisadçıların bu mövzuda müasir fikirlərini öyrənmək maraq doğurur.

İnvestisiya mühiti əksər yerli iqtisadçılar tərəfindən “investisiyanın məqsəduyğunluğunu xarakterizə edən sosial, təbii, iqtisadi, siyasi, hüquqi və digər şərtlərin məcmusu” kimi şərh olunur (Namazova C. 2014: s.211).

İnvestisiya cəlbediciliyinin tərfi ilə bağlı alimlərin fikirləri fərqlidir. Məsələn, A.A. Kotukov. investisiya cəlbediciliyini “bölgənin əsas kapitalına investisiyaların cəlb edilməsinin intensivliyini müəyyənləşdirən və sərmayəçilər tərəfindən investisiya fəaliyyətinin əsaslandırılmış təzahürü üçün ilkin şərtlər yaradan qanunverici və hüquqi, ictimai - siyasi, iqtisadi xarakterli müxtəlif obyektiv şərtlər (işarələr) sistemi kimi müəyyənləşdirir. V.G.Yarmuxametova görə investisiya cəlbediciliyi “müəyyən bir investorun üstünlükləri baxımından investisiya qoyuluşu üçün obyektiv xüsusiyyətlər və şərtlər məcmusudur”.

İnvestisiya fəaliyyəti anlayışının tərifində alimlərin fikirləri də fərqlidir. Beləliklə, Grishina I.V. “İnvestisiya fəaliyyəti əsas kapitala investisiya cəlb etmə həcmi və dərəcəsi ilə xarakterizə edilən investisiya fəaliyyətinin inkişafı və intensivliyidir”. Tixomirova I.V. investisiya fəaliyyətini həqiqi investisiya cəlbediciliyi ilə müəyyənləşdirir.

Fikrimizcə, investisiya mühiti və investisiya cəlbediciliyi anlayışları aydın şəkildə ayrılmalıdır, çünki investisiya obyektinə kapital qoyuluşuna olan tələbatı təyin edən şərtlərin xarakteri onlar üçün fərqlidir. İnvestisiya mühiti obyektiv bir mühitdir. Bütün investor qrupları üçün eynidir və bu mühitdə formalaşan və fərqli investor qrupları üçün fərqli olan investisiya cəlbediciliyi, investisiya fəaliyyəti ilə

birlikdə tərkib hissələrindən biridir. Öz növbəsində investisiya cəlbediciliyinə investisiya potensialı ilə investisiya riskləri daxildir.

İnvestisiya cəlbediciliyinin digər bir elementi, “siyasi, sosial, iqtisadi, maliyyə, ekoloji və cinayət vəziyyətindən asılı olan keyfiyyət xüsusiyyəti” kimi başa düşülən investisiya riski. Dəyəri investisiyaların və onlardan əldə olunan gəlirin itirilməsi ehtimalını göstərir. Expert RA agentliyi aşağıdakı risk növlərini hesablayır: iqtisadi; maliyyə; sosial; ekoloji; cinayət; idarəedici.

Yuxarıda göstərilən investisiya mühiti, cəlbedicilik, aktivlik, potensial və risk anlayışları bir səbəb əlaqəsinə malikdir.

İnvestisiya mühiti - müəyyən bir iqtisadi sistemə investisiya qoyuluşunu xarakterizə edən sosial, təbii, iqtisadi, siyasi, hüquqi və digər şərtlərin məcmusudur. İnvestisiya cəlbediciliyi obyektiv xüsusiyyətlərin və şərtlərin məcmusudur.

Uzunmüddətli perspektivdə iqtisadi artım imkanlarını müəyyən edən əsas faktorlardan biri də iqtisadiyyatda investisiya fəallığı səviyyəsidir. İnvestisiya proseslərinin normal gedişatını təmin edən şəraitin yaradılması dövlətin ən vacib funksiyalarından birinə çevrilir, bunun həyata keçirilməsində investisiya fəaliyyətinin gerçəkləşdirilməsi üçün nəzəri əsasların və tətbiq olunan müddəaların yaradılması mühüm rol oynayır. Son zamanlarda investisiya fəaliyyətinin mənasını açan konsepsiyaların iqtisadi məzmununa dair tədqiqatların aktuallığı artmışdır (Sabiroğlu N. 2015: s.345).

Bu anlayışların əksəriyyəti yalnız ilk baxışdan çoxdan öyrənilmiş, köklü bir terminoloji konstruksiyadır. Onların məzmunu konsepsiya səviyyəsində, elm adamlarının əsərlərində, qanunverici praktikasında dəqiqləşdirilmiş və zənginləşdirilmişdir. İnvestisiya ilə əlaqəli müxtəlif kateqoriyalar və terminlərin məzmununu açan anlayışların bir çox tərifinin olduğu qəbul edilməlidir. Eyni zamanda, bu təriflər yalan hesab edilə bilməz, lakin bunlar tam hesab edilə bilməz, çünki iqtisadiyyatdakı əsas anlayışlar təkrar istehsal proseslərinin inkişafı, ətraf mühitdəki dəyişikliklər, tarixi və iqtisadi inkişafın xüsusi mərhələlərində baş verən dəyişikliklər, idarəetmə forma və metodları ilə inkişaf etməkdədir.

Bu nöqteyi-nəzərdən, investisiya sahəsində baş verən proseslərin mahiyyətini, yəni “investisiya potensialı” tərifini anlamaq üçün ilkin əsas olan konsepsiyanın iqtisadi mənası üzərində dayanmaq istədim. “İnvestisiya potensialı” konsepsiyasının məzmununa dair ümumi fikir müxtəlifliyindən üç yanaşma ayırd oluna bilər.

1. Maliyyə - bir ərazinin və ya təsərrüfat subyektinin kapital udmaq qabiliyyəti kimi xarakterizə olunur.

2. Mənbə:

- investisiya mənbələrinin potensialı hesab olunur;

- investisiya üçün bir sıra imkanlar və mövcud mənbələrə gəlir, İnvestisiya siyasəti bütöv bir amil və şərtlər sisteminin təsiri altında əmələ gələn və investisiya axınları yolu ilə gerçəkləşdirilən.

3. Effektiv:

- istifadə olunan mənbələrin qaytarılması baxımından təqdim olunur;

- iqtisadi fəaliyyətlərin iqtisadi göstəricilərinin qiymətləndirilməsi baxımından təqdim olunur.

“İnvestisiya potensialı” anlayışına xas olan xüsusiyyətlərin öyrənilməsinin nəticələrini ümumiləşdirərək, bu kateqoriyanın iqtisadi mahiyyətini müəyyənləşdirmək üçün vahid bir yanaşma formalaşdırmaq üçün onun etimologiyasına və semasiologiyasına müraciət etmə lazım olmasına inanırıq.

“Potensial” termini Latın mənşəlidir (potentia) və güc, güc deməkdir. Xarici sözlər lüğətində bu xarici dil konsepsiyasına “hansısa bir sahədə mövcud vasitələrin, imkanların cəmi” kimi qısa bir açıqlama verilir.

Böyük Sovet Ensiklopediyasında potensial “mövcud olan və səfərbər edilə bilən, həyata keçirilə bilən, müəyyən bir məqsədə nail olmaq, plan həyata keçirmək, məsələni həll etmək məqsədilə istifadə edilən vasitələr, ehtiyatlar, mənbələr; müəyyən bir ərazidə bir fərdin, cəmiyyətin, dövlətin imkanlarıdır”.

P. Samuelson, investisiya prosesini kapitalın formalaşması və gələcəkdə gözlənilən istehlak genişləndirilməsi lehinə cari istehlak üçün gəlirin istifadə edilməsindən imtina kimi təyin etmişdir. Onun yanaşması üç komponentin qarşılıqlı

əlaqəsini əks etdirir: uzunmüddətli investisiya xarakteri, kapitalın formalaşması prosesi və investisiyaların ehtiyacları ödəməyə yönəldilməsi. Müasir bazar yanaşması nöqteyi-nəzərindən investisiyalar kapital dəyərini artırmaq və gəlir (effekt) yaratmaq üçün hər cür şəkildə müxtəlif obyektlərə (alətlərə) kapital qoyuluşu kimi baxıla bilər.

Müəllif hesab edir ki, məkanda və zamanda baş verən investisiya prosesi çoxalma prosesi ilə birlikdə nəzərdən keçirilməlidir. İntestisiyanın iqtisadi mahiyyətinin öyrənilməsinə təkrar istehsal yanaşması dinamikada investisiyanı kapital formalarının dəyişdirilməsi, investisiya resurslarının investisiya qoyuluşlarına ardıcıl çevrilməsi və sərmayə qoyulmuş fondların kapital dəyərini artmasına çevrilməsi prosesi kimi qəbul edir.

Beləliklə, “investisiya potensialı” termini, zamanla sabit iqtisadi gəlir (effekt) təmin edən vəsaitlərə (iqtisadi vəsaiti və digər kapitalın cəmi) vəsait qoyma imkanının dərəcəsini əks etdirməkdədir. Həmçinin, investisiya potensialı, investisiya fəaliyyətini gerçəkləşdirən bir təsərrüfat subyektinin kompleks iqtisadi xüsusiyyətidir. Beləliklə, “investisiya potensialı” termini, zamanla sabit iqtisadi gəlir (effekt) təmin edən vəsaitlərə (iqtisadi vəsaiti və digər kapitalın cəmi) vəsait qoyma imkanının dərəcəsini əks etdirməkdədir. Həmçinin, investisiya potensialı, investisiya fəaliyyətini gerçəkləşdirən bir təsərrüfat subyektinin kompleks iqtisadi xüsusiyyətidir (Hüseynov T. 2015: s.523).

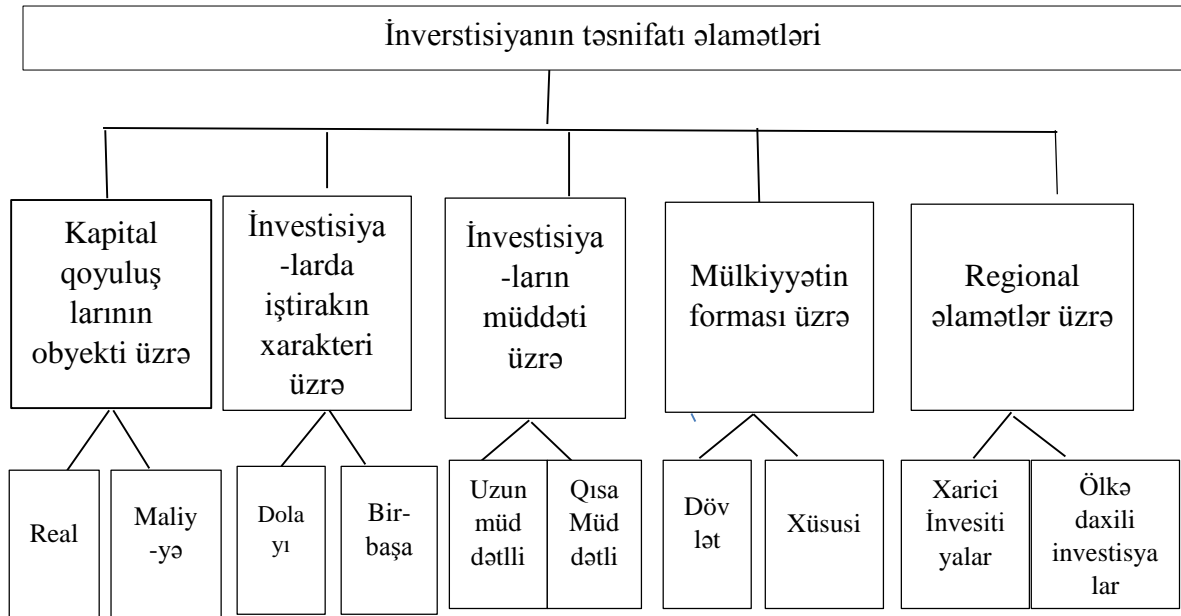
İlk növbədə, investisiya məqsədləri üçün istifadə oluna bilən investisiya mənbələri, investisiya potensialını əks etdirir. İntestisiya mənbələri, investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə qoyulmuş kapitalın forması və miqdarı kimi başa düşülür.

İntestisiya mənbələrinə aşağıdakılar daxildir: nağd pul, torpaq sahələri, onlarla əlaqə qurulan bina və tikililər, müxtəlif avadanlıqlar (quraşdırılmış və quraşdırılmamış), nəqliyyat və üzən nəqliyyat vasitələri, içərisində yeraltı və faydalı qazıntılar, meşə fondu sahələri və su ehtiyatları, patentlər, hüquqlar məhsulların sənaye nümunələri, istehsalı üçün yeni texnologiyalar, ticarət markaları və sertifikatlar və s.

İqtisadi baxımdan, nəzərə alınan bütün kapital və sərmayələrin investisiya olaraq təsnif edildiyi əsas xüsusiyyət onların faydalılığı, dəyəri və dəyəridir və təyinetmənin əsas şərti real və maliyyə investisiyası obyektlərinə investisiya qoyarkən istifadənin mümkünlüyü və iqtisadi məqsədəuyğunluğudur. Hüquqi baxımdan kapital və mənbələrdən istifadə edilməsi üçün investorlar tərəfindən mülkiyyət hüququ lazımdır.

İnvestisiyaların müxtəlif əlamətlər üzrə təsnifatı aşağıda şəkilmiş sxemdə göstərilmişdir.

Sxem 1: Ayrı-ayrı əlamətlər üzrə investisiyaların təsnifatı

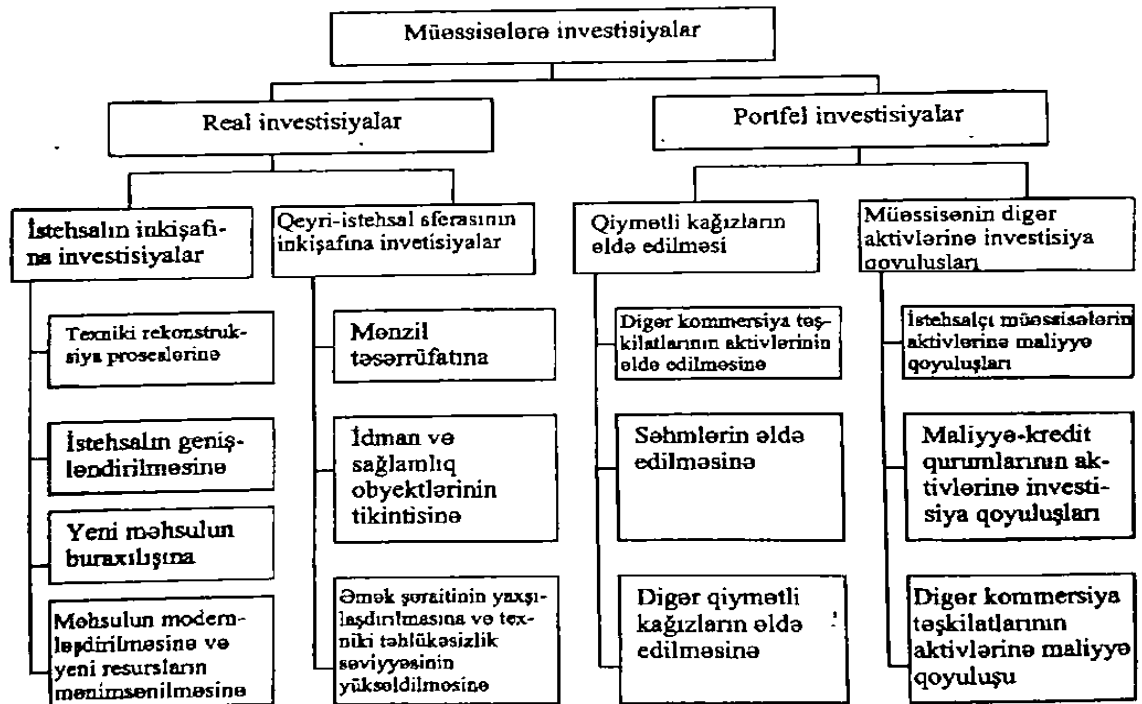
Mənbə: Hüseynov T. 2015: s.45

Sxemdən məlum olduğu kimi həmin təsnifləşdirmə investisiyalaşdırmanı makroiqtisadi nöqteyi-nəzərdən xarakterizə edir. İnvestisiya prosesinin makroiqtisadi aspektdən dəyərləndirilməsi ilk olaraq dövlətin strateji maraqlarının qorunması, investisiya təhlükəsizliyinin təmin olunması və iqtisadiyyatın prioritet sektorlarına investisiyaların yönəldilməsini nəzərdə tutmaqdadır. Ümumiyyətlə makroiqtisadi cəhətdən və həm də mikroiqtisadi aspektdən yanaşdığımız zaman pul bazarında əmanət sahibləri ilə investorların qarşılmasının nəticəsində istifadə edilən pula əsasən faiz dərəcəsi formalaşmaqdadır. Bu halda tələb edilən əmanətlərin həcmi artdıqca, investorların tərəfindən istifadə edilən pula görə edilmiş faiz

dərəcələri aşağı düşməkdədir. Ümumiyyətlə, tələb və təklifin dəyişməsi nəticəsində maliyyə bazarın da yeni tarazlıq durumu formalaşır və vəziyyət, tələb ilə təklifin dəyişməsi nisbətindən birbaşa asılı olur.

Mikroiqtisadi aspektdən yanaşdığımız zaman müəssisələrə qoyulan investisiyaların təsnifləşdirilməsi aşağıda göstərilən sxemdə göstərilmişdir.

Sxem 2: Müəssisələrə investisiya yatırımlarının təsnifləşdirilməsi

Mənbə: Hüseyinov T. 2015: s.145

Sxemdən məlum olduğu kimi həmin təsnifləşdirmə ümumilikdə müəssisənin investisiya sahəsini xarakterizə etməkdədir. Risklərin ən aza salınması və əldə olunan iqtisadi əhəmiyyətin artırılması nöqtəyi-nəzərdən müəssisə investisiya portfelinin daha çox optimallaşdırılması hazırkı şəraitdə təsərrüfat subyektinin önündə dayanan ən önəmli problemlərdən hesab edilir. İnteraktivlərdən istifadənin əhəmiyyətliyi onun strukturunun doğru müəyyən edilməsindən xüsusilə asılıdır. İnteraktivlərin strukturu dediyimiz zaman ilk olaraq onun növlər üzrə tərkiləri, istifadə üzrə yönəldilməsi və müxtəlif sahələrin ümumi investisiyalardakı xüsusi çəkisi nəzərdə tutulmaqdadır.

Dəyər, aşınma dərəcəsi və həmçinin investisiya layihələrinin icra olunması üçün mümkün istifadə dərəcəsi nəzərə alınmaqla investisiya mənbələrinin real bazar

dəyəri bir sahibkarlığın investisiya imkanlarını əks etdirməkdədir. Bu o deməkdir ki, investisiya potensialı imkan dərəcəsini (ilk növbədə maliyyə) investisiya səviyyəsini əks etdirir.

Potensial tələb yaradır və gələcək investisiyaların mənbəyi olaraq nəzərdən keçirilə bilər. Bu baxımdan “investisiya potensialı” anlayışı həmişə obyektivdir. Bir iqtisadi qurumun gəlirlərini yığım məqsədləri üçün yönəltmək niyyəti olmadığı təqdirdə də, investisiya potensialı obyektiv olaraq mövcuddur, real investisiya tələblərinə çevrilə bilər və sahibdir.

Bu baxımdan, investisiya potensialı və onun spesifik tətbiqi arasındakı əlaqəni görmək vacibdir. İqtisadi subyektlərin investisiya fəaliyyəti sahəsindəki niyyətlərinin həyata keçirilməsi investisiyaların qoyulması üçün amillərin, şərtlərin və birbaşa imkanların mövcudluğunu (işçi qüvvəsinin mövcudluğu, müvafiq istehsalın yerləşməsinə yerli hakimiyyət orqanlarının razılığı və s.) habelə mümkün layihələrə investisiyaların səmərəliliyini nəzərə almaya bilməz. Eyni zamanda, investisiyaların səmərəliliyi təkcə həyata keçirilməsi planlaşdırılan layihələrin səmərəliliyindən yox, həm də investisiya potensialının real investisiya prosesinə daxil edilməsinin şərtlərindən (xüsusən mövcud vergi sistemi, verilən güzəştlər sistemi və s.) asılıdır.

Nəticə etibarilə, investisiya mənbələri ilə birlikdə investisiya şərtləri iqtisadi bir qurumun investisiya potensialını müəyyənləşdirir və xarakterizə edir.

“İnvestisiya potensialı” konsepsiyasının hərtərəfli iqtisadi təsviri üçün bəzən adekvat terminoloji tərif olmayan anlayışların fərqləndirilməsi vacibdir. Beləliklə, “investisiya potensialı” ilə “investisiya tutumu” anlayışları arasında bir xətt çəkilməli olduğu görünür.

İnvestisiya tutumu bir iqtisadi qurumun cəlb edilmiş investisiyaları istehlak etmə bacarığını əks etdirir, yəni strateji perspektivdə planlaşdırılan investisiya layihələrini maliyyələşdirmə üçün investisiyaların cəlb edilməsinin maksimum həcmi xarakterizə edir. “İnvestisiya qabiliyyəti” anlayışı “investisiya ehtiyacı” anlayışından fərqlidir. İnvestisiya ehtiyacı bir iqtisadi qurumun cari investisiya planlarını həyata keçirmək üçün alması lazım olan sərmayə miqdarını əks etdirir.

Bölgələr və ümumilikdə ölkənin investisiya imkanları regional və yerli büdcələrə real vergi gəlirlərinə və təsərrüfat subyektlərinin müvafiq ərazilərdəki real investisiyalarına uyğun olaraq formalaşır.

Eyni zamanda, bölgələrin və bütövlükdə iqtisadiyyatın investisiya potensialı onların investisiya cəlbəediciliyini xarakterizə edən amillərin mövcudluğunu müəyyənləşdirir. Nəzərdə tutulan investisiya potensialı əsas makroiqtisadi göstəricilər və ilk növbədə ərazinin istehsal amilləri ilə doymasını, əhalinin istehlakçı tələbini və digər göstəriciləri nəzərə alır. İstehsal, maliyyə, əmək, istehlakçı, infrastruktur, yenilik və təbii resurs potensialının cəmi olaraq təyin olunur.

Xüsusi potenciallardan hər biri bir qrup göstərici ilə xarakterizə edilir. Məsələn, istehsal potensialı (ümumi məhsul, müəssisələrin sayı və s.) İqtisadi fəaliyyətin müəyyən nəticələrini əldə etmək imkanı olaraq başa düşülür. Maliyyə potensialı inkişaf etmiş bir bank sektorunun (investisiya kreditləri almaq üçün), investisiya şirkətlərinin, qarşılıqlı fondların və s (özəl investitorlar daxil olmaqla) olmasıdır. Təbii resurs potensialı sənaye üçün xammal ehtiyatları, meşə ehtiyatları və əkin sahələrinin böyüklüyü ilə xarakterizə olunur. Bir dövlətin və ya ərazinin ən vacib təbii ehtiyatların balans ehtiyatları ilə orta ağırlıqlı təminatını nəzərə alır. Əhalinin gəlirinin əsas qida məhsulunun maya dəyərinə nisbəti, əhalinin əmanətlərinin cəmi və bəzi digər göstəricilərlə nisbəti ilə xarakterizə edilən istehlak potensialı, əhalinin ümumi alıcılıq qabiliyyəti kimi hesablanır. İnfrastruktur potensialı (avtomobil, həmçinin dəmir yollarının sıxlığı, asfalt yolların payı, ev telefonlarının sayı və s.) İqtisadi və coğrafi vəziyyəti və infrastruktur avadanlıqlarını qiymətləndirir. Yenilikçi potensial yeni maşın nümunələrinin sayı, elmi işlənmə aparən təşkilatların sayı, tədqiqatçıların sayı, elmə qoyulan investisiyaların həcmi və s. ilə müəyyən olunur. Əmək potensialı ilk növbədə iqtisadi cəhətdən fəal əhalinin sayı və təhsil səviyyəsi ilə xarakterizə olunur.

Müəyyən ərazilərdə fəaliyyətdə olan təsərrüfat subyektlərinin investisiya potensialı ölkənin və bölgələrinin investisiya potensialının bir hissəsidir. Bunun digər bir hissəsi müvafiq büdcədən investisiya məqsədləri üçün ayrılan vəsaitdir.

Məcmu təsərrüfat subyektlərinin investisiya imkanları və müvafiq səviyyələrin büdcələri bölgələrin və bütövlükdə iqtisadiyyatın investisiya imkanlarını təşkil edir.

Ümumilikdə, təsərrüfat subyektlərinin və müxtəlif səviyyəli büdcələrin investisiya imkanları, müvafiq mənbələrin və istehsal amillərinin mövcudluğu, həmçinin investisiya qoyuluşu üçün iqtisadi şərtlər, investisiya fəaliyyətinin gerçəkləşdirilməsi üçün iqtisadi mühit və təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyəti ilə müəyyənləşdirilən investisiya qoyuluşlarının imkanları və istiqamətləri bölgələrin və bütövlükdə dövlətin investisiya potensialını təşkil edir və müəyyənləşdirir.

İnvestisiya potensialının həcmi və dinamikası iqtisadi potensialla qarşılıqlı əlaqədədir. Bir tərəfdən, birbaşa ondan asılıdırlar, digər tərəfdən, sonuncunun inkişafına əhəmiyyətli şəkildə təsir göstərilir. İqtisadi potensial altında iqtisadiyyatın bütün sahələrinin istehsal bazasının kəmiyyət və keyfiyyət cəmini, istismar olunan təbii ehtiyatların həcmi və tərkibini, elmi, texniki, həmçinin intellektual potensialını, sənaye və sosial infrastrukturda inkişaf səviyyəsini anlamaq adətdir. İqtisadi potensial bir bölgənin, bir ölkənin iqtisadiyyatın və sosial sahənin bütün sahələrini davamlı, dinamik və səmərəli inkişaf etdirmə qabiliyyətini təyin edən amillər və şərtlərin birləşməsi ilə müəyyən olunur.

İqtisadi ədəbiyyatda investisiya potensialına ən çox investisiya mühitinin ayrılmaz bir xüsusiyyəti kimi baxılır. Eyni zamanda, investisiya mühiti, iqtisadi və investisiya potensialını və digər amillərin birləşməsini özündə cəmləşdirən daha tutumlu bir anlayışdır

İnvestisiya mühitini ölkə iqtisadiyyatının ayrılmaz bir xüsusiyyəti kimi təqdim edərək, onun investisiya anlayışı ilə əlaqəsini qeyd etmək olmaz. Yerli və xarici investorlar üzrə risk, investisiya qərarlarının qəbul edilməsində ən vacib amildir. İnvestisiya riski, investisiyaların və onların gerçəkləşdirilməsindən əldə olunan gəlirin itirilməsi ehtimalıdır. İnvestisiya riskinin səviyyəsi ölkədəki siyasi, sosial, iqtisadi, cinayət vəziyyəti, habelə investisiya fəaliyyətini tənzimləyən hüquqi və tənzimləyici bazanın vəziyyəti ilə müəyyən edilir. Beləliklə, investisiya riski investisiya mühitinin ikinci ən vacib xüsusiyyətidir.

Nəticə etibarilə, investisiya mühiti ümumi investisiya potensialının nisbəti və investisiya nəticəsində yaranan risklər ilə müəyyən olunur:

İnvestisiya mühiti = İnvestisiya potensialı - İnvestisiya riskləri.

Yuxarıda göstərilən formuldan da görüldüyü kimi, investisiya potensialı investisiya mühitinin əsas xüsusiyyətidir. Öz növbəsində, investisiya mühiti investisiya potensialının reallaşdırılması üçün bir şərtidir. Eyni zamanda, investisiya riski investisiya qərarları vermə üçün məhdudlaşdırıcı bir amil olaraq çıxış edir.

1.2. İqtisadi münasibətlərdə investisiya potensialının inkişafı məsələləri

Regional investisiya fəaliyyəti milli iqtisadiyyatın inkişafı üzrə vacibdir. Bu tezis, Avropa Birliyinin (AB) regional investisiya siyasətinin formalaşmasını və həyata keçirilməsini uğurlu iqtisadi inkişaf üçün zəruri şərt kimi qəbul etməsi ilə təsdiqlənə bilər. Son illərdə nəzəri müzakirələr və milli texnoloji və yenilikçi inkişafa dair yeni fikirlərin ictimaiyyət tərəfindən tanınması nəticəsində bölgənin ərazi iqtisadi vahidi kimi əhəmiyyəti xeyli artdı.

Dünya iqtisadiyyatının qloballaşması şəraitində regional inkişafa bu qədər diqqətin artmasının əsas səbəbi, fikrimizcə, aşağıdakılardır:

1. Hazırda hər bir dövlət üçün qloballaşma şəraitində davamlılığın və iqtisadi müstəqilliyin vacib şərtinin həm ayrı bölgələrin, həm də bütövlükdə dövlətin daxili və xarici mühitdəki dəyişikliklərə sürətli reaksiya vermək, iqtisadiyyatın investisiya inkişafı vasitələrinin arsenalı ilə operativ uyğunlaşma bacarığı olması ümumiyyətlə qəbul edilir.

Beləliklə, milli biznesin müasir dünya bazarında rəqabət qabiliyyətini böyük ölçüdə müəyyən edən regional komponentdir. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatlarının (OECD) lider ölkələri yaxşı bir nümunə ola bilməkdədir. Məhsullarının təxminən 90% -ni öz daxili bazar ehtiyacları üçün istehsal edir. Həmin ölkələrdə şirkətlər tərəfindən qoyulan yerli investisiyalar, xarici şirkətlərin xarici sərmayələrindən və xaricdəki milli şirkətlər tərəfindən qoyulan investisiyalardan xeyli yüksəkdir. OECD ölkələrində əmək bazarları və sənaye

əlaqələri spesifik milli mexanizmlər tərəfindən idarə olunur. Milli sərhədlər mədəni, siyasi və idrak yaxınlığının qorunması üçün vacib şərt olaraq qalır.

2. İntestisiya siyasətinin regional yenidən istiqamətləndirilməsinin əhəmiyyəti dünya iqtisadiyyatının yenilikçi inkişafının mahiyyəti ilə əlaqələndirilir. Əsasən irimiqyaslı kapital qoyuluşlarına və irimiqyaslı satışlara yönəlmiş iri transmilli şirkətlərin hökmranlıq dövrü tədricən keçməkdədir. Bu vəziyyətdə texnoloji və yenilik siyasətinin xüsusiyyətləri, xərcləri azaltmaq istəyi və daha aşağı xərcləri olan ölkələrə kapital ixracının əlavə üstünlüklər verdiyi beynəlxalq əmək bölgüsü idi. Ölçünün deyil, yeni texnologiyaların tətbiqi ilə məhsulların daima yenilənmə qabiliyyətinin dünya bazarında millətin rəqabətçi mövqeyinin möhkəmlənməsində həlledici rol oynadığı yüksək texnoloji istehsal dövrü gəlir. Burada məhsul texnologiyalarındakı sürətli dəyişikliyə daha yaxşı uyğunlaşdıqları, daha aşağı kapital qoyuluşları ilə rəqabətə davamlı məhsullar yarada bildikləri və yüksək əlavə dəyər səbəbiylə ənənəvi xərclərin artması ilə də rəqabətə davamlı olduqları üçün kiçik və orta müəssisələr üstünlüyü təşkil etməyə başlamaqdadır. Belə bir iqtisadiyyatda, akademiklərin, təşəbbüskarların və yerli rəhbərliyin yerli ittifaqları bazarda uğur qazanmağın müəyyənədicə amillərindən biri olur.

3. İntestisiya siyasətinin regional yenidən istiqamətləndirilməsi, elmi tədqiqatların və yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanmasının yüksək xərcləri səbəbindən getdikcə daha çox baha başa gəlmiş prinsipial yeni texnologiyalar yaradılması və istifadəsinin xüsusiyyətləri ilə əlaqələndirilir. Eyni zamanda, yeni fikir və texnologiyaların maliyyələşdirilməsi ilə əlaqəsi olmayan ölkələr və şirkətlər tərəfindən tez bir zamanda mənimsənilməsi riski böyükdür. İntellektual mənbələrin yaradılmasına qoyulan dövlət kapitalının "sızması" həm də mütəxəssislər arasında ölkələr arasında yüksək miqrasiya sayəsində baş verməkdədir. Bu səbəbdən də, bu cür təsiri aradan qaldırmaq üçün vacib şərt yeni texnoloji inkişafın ən sürətli kommersiyyalaşdırılması, yəni iş mühitinə daxil olmasıdır ki, bu işə milli şirkətlərin istehsalatda istifadə etməsinə və nəticələrini bazara təqdim etməsinə stimulyar yaradır. Yalnız bu, yenilikçi inkişaf müəlliflərinə yeni texnologiyanın tətbiqindən müvafiq iqtisadi effekt əldə etməyə imkan verə bilər.

4. Dünya bazarında bir çox ölkənin yüksək rəqabətqabiliyyətliliyi və sabitliyinin şərtləri sənaye və ticarət ixtisaslaşmasının dərinləşməsidir. İqtisadi inkişafın xeyli müxtəlif istiqamətləri şəraitində dünya bazarında bütün əmtəələr üzrə yüksək mövqelərə nail olmaq qeyri-mümkündür. Əksər ölkə yüksək rəqabətçi mövqelər əldə etmək üçün unikal bir yer axtarmağa məcburdur. Bu, mövcud regional fərqləri nəzərə alaraq texnoloji siyasətin ixtisaslaşmasını, yəni ölkənin və bölgələrinin investisiya potensialının cəmlənmə istiqamətini mümkün qədər aydın şəkildə müəyyənləşdirməyə imkan verən sənaye sahələrinin seçilməsinə, yeni sahələrin yaranmasına gətirib çıxarır .

5. Regional ixtisaslaşma ilə eyni məhsulu istehsal edə bilən milli firmalar arasında yeni texnologiyaların yayılması prosesinin şaxələndirilmiş milli istehsal şəraitindən dəfələrlə daha sürətli baş verməsi ilə də əlaqələndirilir. Bu başa düşüləndi, ona görə ki, regional ixtisaslaşma təyin olunmuş ixtisas daxilində material və avadanlıq istehsal edən əksər firmanı və bu cür istehsalın idarə edilməsi və malların bazara çıxarılması təcrübəsini nəzərdə tutur. Bütün bunlar bölgədəki firmalar tərəfindən yeni texnologiyaların mənimsənilməsi xərclərini xeyli azaldır. Nəticədə, bölgə üçün ümumi ticarət (və iqtisadi) effektində əhəmiyyətli bir artım var, çünki yeni bir texnologiyanın tətbiqinin təsiri bölgədəki tətbiqetmə və bazar təşviqi sahəsində müvəffəqiyyət qazanan şirkətlərin sayına vurulur.

6. Regional investisiya inkişafının rolunun gücləndirilməsinin vacib səbəbi müasir innovativ iqtisadiyyatdır. İnkişafın müvəffəqiyyəti əsasən bölgənin iqtisadi inkişafı planlarının həyata keçirilməsində yerli tapşırıqların xarakterindən asılı olaraq nə qədər yeni biliklərin formalaşmasından və yerli elitaların bilik mübadiləsi aparmaq, intellektual səylərini tətbiq etmək üçün düzgün istiqamət seçmək, nəticələri qiymətləndirmək və lazım gələrsə, inkişaf istiqamətinin tənzimlənməsi. Müasir iqtisadiyyatda, millətə yeni rəqabət üstünlükləri verə biləcək sahələrdə biliklərin yaradılması və təkmilləşdirilməsi çox vacibdir.

İnvestisiya potensialı, dəyişiklik edə bilən və bazar vəziyyətinə, iqtisadi tənzimləmə sistemində, vergi, kredit və investisiya strategiyalarına təsir göstərə bilən

dəyişikliklər məcmusudur. Bu müəlliflərə görə, “investisiya potensialı” ifadəsi aşağıdakı potensialın məcmusunu əhatə edir (Aslanzadə İ.A. 2016: s.223).

- 1) resurs və xammal;
- 2) istehlakçı;
- 3) infrastruktur;
- 4) intellektual və yenilikçi;
- 5) nəticədə bölgənin investisiya fəaliyyətini təyin edən institusional potensial.

A.M. Margolin və A. Ya. Bystryakov, investisiya potensialını sərəncamlı bir investisiya mənbəyi olaraq qəbul edir ki, bu isə onlardan istifadə edilərkən sinergetik bir effekt əldə etməyə imkan yaradır (Əliyev F.B 2015: s.234).

Müəlliflər, investisiya potensialının formalaşmasında ənənəvi olaraq nəzərə alınan maddi, maliyyə, həmçinin intellektual mənbələrin (sifarişlə də olsa) məcmusunun genişləndirilməsinin məqsədəuyğun olduğuna diqqət çəkmişlər.

İqtisadi kateqoriya olaraq “investisiya potensialı” tərifinə təklif olunan yanaşma, bir bölgənin və ya digər iqtisadi sistemin bazarda investisiya tələbini formalaşdırma qabiliyyəti ilə ifadə olunan resurs yanaşmasına əsaslanır.

Bu yanaşmanın əhəmiyyətli bir çatışmazlığı, fikrimizcə, investisiya potensialının formalaşmasının mənsəyi və onun inkişafına yönəlmiş hədəf istiqamətinin dərk edilməməsidir. Bizə elə gəlir ki, müəlliflər investisiya potensialının köməyi ilə kapitalın təkrar istehsalını öz hədəfləri kimi qoyaraq potensialı iqtisadi sistemin inkişaf hədəflərindən ayrı hesab edirlər.

E.R Oryol -ya görə investisiya potensialı sahələr və investisiya obyektlərinin müxtəlifliyi və onların iqtisad “sağlamlığından” asılı olan investisiya üçün obyektiv ilkin şərtlərin cəmi kimi formalaşır. Müəllif investisiya potensialının səkkiz özəl potensialı əhatə etdiyinə inanır (Paşayev T. 2012: s.67).

- resurs və xammal (əsas təbii ehtiyatların balans ehtiyatları ilə orta ağırlıqlı təminat);
- istehsal (məcmu - bölgədəki əhalinin iqtisadi fəaliyyəti nəticəsi);
- istehlakçı (əhalinin məcmu alıcılıq bacarığı);
- infrastruktur (regionun iqtisadi və coğrafi mövqesi və infraqurstruktura təminatı);

- əmək (əmək resursları və onların təhsil səviyyələri);
- institusional (bazar iqtisadiyyatının əsas qurumlarının inkişaf dərəcəsi);
- maliyyə (vergi bazası həcmi və bölgədə olan müəssisələrin gəlirliliyi);
- yenilikçi (elmi və texnoloji inkişafın uğurların həyata keçirilməsi səviyyələri).

Bütün sadalanan potensial növləri ümumiləşdirilmişdir. Onlardan hər biri bir sıra statistik göstəricilərin çəkili ortalaması kimi hesablanır və bir bölgənin ümumi investisiya potensialı, öz növbəsində, özəl potensialın ağırlıqlı cəmi kimi müəyyən olunur.

Fikrimizcə, iqtisadi sistemin inkişafı investisiya imkanlarının qorunması və artırılması prinsipinə əsaslanmalıdır, yəni. investisiya potensialının artması. Buna görə, investisiya potensialını xarakterizə edə bilən əsas prinsiplər, fikrimizcə, bunlardır:

- optimallıq - investisiya potensialı, iqtisadi sistemin optimal performansı şəraitində mümkün bütün investisiya sahələrini əhatə edir;
- əlçatanlıq - qanunlarda nəzərdə tutulan hallardan başqa, iqtisadi sistemin bazarda investisiya mənbələrindən istifadəyə dair fəaliyyətində heç bir məhdudiyyət yoxdu;
- dinamizm - investisiya potensialı inkişafda olan bir investisiya mənbəyidir.

İnvestisiya potensialının və investisiya riskinin hazırda qəbul edilmiş şərhini Expert jurnal agentliyi tərəfindən verilir. Metodologiyalarında investisiya potensialı əsas makroiqtisadi xüsusiyyətləri, ərazinin istehsal amilləri ilə doymasını, əhəlinin istehlakçı tələbini və digər göstəriciləri nəzərə alır. İnvestisiya riskinin dəyəri investisiyaların, onlardan əldə olunan gəlirin itirilməsi ehtimalını göstərir və təsirsiz investisiyanı proqnozlaşdırır. Ekspert agentliyi tərəfindən müntəzəm ekspertlər sorğusunun nəticələri potensial investorların bölgələrə investisiya qoymaq üçün müxtəlif amillər və şərtlərin qiymətləndirilməsində mövqelərinin daha da yaxınlaşdığını göstərdi. Qiymətləndirmələrdəki fərqlərdən danışırıqsa, xaricilər bölgədəki siyasi vəziyyətə, soydaşlarımız isə maliyyə və qanunvericilik risklərinə daha çox diqqət yetirirlər. Təbii qaynaqların və kifayət qədər ixtisaslı və ucuz işçi qüvvəsinin mövcudluğu xarici investorlar qarşısında əsas rəqabət üstünlüyümüz

kimi görünür. Yerli investorlar isə əhalinin istehlakçı tələbi və ərazinin infrastrukturunu ilə yanaşı üstünlük verilən yüksək elmi və texniki potensialın üstünlükləri barədə illüziyalara malikdirlər. “Orta” investor üçün hüquqi risk və maliyyə qabiliyyəti yenə də ən vacibdir, investisiya üçün yer seçərkən ətraf mühit riski və institusional imkan ən az vacibdir. Əvvəllər “lider” olan istehlakçı potensialı, investorların seçimində təbii olaraq arxa plana keçdi. Kənar mövqedə olan bir potensialın institusional ilə əvəzlənməsi, ölkədəki institusional dəyişikliklərin müəyyən dərəcədə tamlığı ilə izah oluna bilər. Buna görə potensial və ya riskin ayrılmaz göstəricisi müəyyən potensial və ya risk növlərinin ağırlıqlı cəmi kimi hesablanmışdır.

G.V.Xomkalov bölgənin investisiya cəlbediciliyini investisiya potensialı, investisiya riski, investisiya mühiti kimi qəbul edir. Investisiya riskinin dəyəri investisiyaların, onlardan əldə olunan gəlirin itirilməsi ehtimalını göstərir və təsirsiz investisiyanı proqnozlaşdırır. Rəqabətlik eyni zamanda bir bölgənin investisiya cəlbediciliyini dəyərləndirmək üçün əsasdır. Təsvir edilmiş metodologiyalarda, ümumiyyətlə, potensialın qiymətləndirilməsi keyfiyyətli bir ekspert qiymətləndirməsi üsulu ilə baş verir. Investisiya cəlbediciliyinin keyfiyyətə qiymətləndirilməsi metodlarından əlavə, investisiya potensialı göstəricilərinin kəmiyyət qiymətləndirmə metodları da geniş inkişaf etmişdir.

Resursların investisiya cəlbediciliyi investorların müəssisənin yerləşdiyi şərtlərə (investisiya mühiti) olan tələblərini və investisiya obyektinin ehtiyaclarını ödəmək imkanlarını əks etdirir. Yuxarıda göstərilən yanaşma bir bölgənin investisiya cəlbediciliyini qiymətləndirərək investisiya prosesi üçün bir strategiya qurmağa əsaslanır, yəni investisiya potensialının qiymətləndirilməsi və idarə olunması üçün layihə metodlarına aid edilə bilər. Fikrimizcə, obyektlərin mənbələrdən istifadəsindən əldə olunan gəlirlərin pul vəsaitlərinin hərəkəti yolu ilə investisiya potensialının qiymətləndirilməsinə yönəlmiş işlərdə əsas çatışmazlıq bütövlükdə bölgədə investisiya potensialının inkişafının hərtərəfli uçotunun və idarə edilməsinin mümkünsüzlüyüdür. bu yanaşmadan istifadə edərək hazırlanan strategiyalar resursları əhatə edir.

Növbəti yanaşmada investisiya potensialının tədqiqat obyektı bir investisiya obyektı olaraq başa düşülür, yəni. davamlı iş, yeni layihə yaxud da başqa bir iş forması. Potensialın qiymətləndirilməsində bu yanaşmanın əsas çatışmazlığı, resurs məhdudiyyətləri olduqda inkişaf və koordinasiya istiqamətlərinin seçilməsinin mürəkkəbliyi, habelə bölgələr üçün layihələrin alternativ xərclərinin hesablanması mürəkkəbliyidir.

Hal-hazırda bölgələrdəki investisiya vəziyyətinin qiymətləndirilməsi məsələlərinin qeyri-kafi metodoloji araşdırılmasının dolayı təsdiqi mövcud vəziyyətin bəyanatından investisiya proseslərinin proqnozlaşdırılmasına keçmək üçün tam səylərin olmamasıdır. İnanırıq ki, hazırda investisiya potensialının qiymətləndirilməsi üçün mövcud olan metodlarda əsas çatışmazlıq onların statik xarakteridir, bu da əksər hallarda investisiya proseslərini idarə etmək üçün təklif olunan metodlardan istifadə etmək üçün imkan vermir. Əsasən qiymətləndirmə göstəriciləri investisiya prosesinin hər hansı bir subyektinin maraqlarını nəzərə alan seçim meyarı kimi istifadə edilir.

Bundan başqa, müxtəlif xarakterli meyarların çoxluğu investisiya potensialından səmərəli istifadə üçün vahid bir makroiqtisadi meyarın formalaşmasına imkan vermir. Aydın ki, bu, “investisiya potensialı”nın iqtisadi kateqoriyasının mahiyyətinin və bu səbəbdən qiymətləndirmənin məqsədlərinin anlaşılması ilə əlaqədardır. Yuxarıda müzakirə olunan qiymətləndirmə metodlarının əksəriyyətində investisiya potensialı regional inkişafın hədəfini deyil, investora bölgənin investisiya cəlbediciliyini təyin edən kompleks bir meyardır.

Fikrimizcə, bölgənin investisiya potensialından istifadə metodologiyasını daha ətraflı nəzərdən keçirmək vacibdir. Çox vaxt iki anlayış qarışıq olur - imkanlar (potensial) və onların istifadəsi (nəticə) və eyni zamanda anlayışların bu şəkildə əvəzlənməsi səbəbindən, idarəetmə fəaliyyətlərinin inkişaf etməsi üçün əsas ola biləcək aralarındakı səbəb əlaqələri çox az nəzərə alınır. Yuxarıda göstərilənlərə əsasən, bizə elə gəlir ki, investisiya potensialına iki tərəfdən baxmaq olar (Paşayev T. 2012: s.67).

- birincisi, investisiya potensialı investisiya fəaliyyətinin məqsədi kimi çıxış etdikdə, ümumilikdə tələbi müəyyənləşdirən bir iş obyektini kimi qəbul edilməlidir.

- ikincisi, investisiya potensialı investisiya fəaliyyətinin bir elementi olaraq çıxış etdikdə və gerçəkləşdirilməsindən əldə olunan maliyyə nəticəsi birlikdə investisiya məhdudiyyətlərini müəyyən edən bir iş mənbəyi olur.

İnvestisiya potensialını başa düşmək üçün bu yanaşma ikililiyi istifadə və inkişafın qiymətləndirilməsini və idarə olunmasını çətinləşdirir. Yaranan ziddiyyəti aradan qaldırmaq üçün hər bir vəziyyətdə investisiya potensialının investisiya prosesindəki və bölgənin iqtisadi sisteminin inkişafındakı yerini ayırmaq, eyni zamanda investisiya potensialının hərtərəfli qiymətləndirilməsini aparmaq lazımdır. Potensial qiymətləndirmə problemi metodoloji olaraq iki aspektə bölünür:

- bölgənin investisiya cəlbəediciliyini və inkişaf səviyyəsinə xarakterizə edə bilən bir göstərici kimi investisiya potensialının qiymətləndirilməsi;

- investisiya prosesi zamanı investisiya potensialından istifadə səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi.

Qiymətləndirmə probleminin birinci hissəsi iqtisadi ədəbiyyatda kifayət qədər yaxşı işlənmişdir, lakin investisiya prosesinə təsir göstərən bütün potensial amilləri daha tam nəzərə almaq üçün öz tənzimləməsini tələb edir. Əsasən, bir regionun investisiya cəlbəediciliyinin bir elementi kimi potensialı qiymətləndirmək üçün bütün metodlar ekspert yanaşmasına əsaslanır, yəni ümumi qiymətləndirməni təşkil edən amillərin quruluşunu və tərkibini müəyyənləşdirmək. Belə bir yanaşma reytinglərin formalaşdırılması üçün təsirli olsa da, eyni zamanda subyektivdir, yəni meyarlar və qiymətləndirmə göstəricilərinin siyahısını yaradan mütəxəssislərin rəyindən çox asılıdır.

Bir sıra metodlarda investisiya mühiti qiymətləndirilərkən investisiya potensialı ilə investisiya riski anlayışlarından istifadə edilir. Həmçinin, investisiya potensialı, resurs faktorları və resurs amillərinin istifadəsi üçün məhdudiyyətlər yaradan ərazi mühitləri olaraq başa düşülür və sərt ekoloji məhdudiyyətlərin olduğu, həm istehsalın, həm də sosial infrastrukturun inkişaf etmədiyi inkişaf etməmiş ərazilər üçün investisiya riskini nəzərə almaq gərəkdir.

Nəticədə, investisiya potensialının tərkibi və strukturu bölgədəki iqtisadi böyümə imkanlarını müəyyənləşdirməlidir. Bölgənin investisiya potensialının qiymətləndirilməsi üçün təsis parametrləri arasındakı nisbət xarici və yerli investorların investisiyaları üçün vacib bir göstəricidir.

İnvestisiya potensialı yalnız bütövlükdə və inkişaf prosesində effektiv şəkildə həyata keçirilən kompleks bir sistemdir. Bu yanaşma dəyişən potensial amillərin rolunu və yerini nəzərə almaq üçün imkan verir. Bildiyiniz kimi, investisiya potensialından istifadə prosesində bəzi amillər tükənir, digər potensialın qismən itkisi olduğu halda digər amillərin əhəmiyyəti dəyişir. Məlumdur ki, bu cür proseslərin ümumi potensiala mənfi təsirini neytrallaşdırmaq üçün potensialın digər komponentlərini qurmaq lazımdır.

1.3. İnvestisiyalarla iqtisadi artım əlaqəsinin elmi əsasları

İnvestisiya ilə iqtisadi artım arasındakı əlaqə üzrə iki yanaşma mövcuddur. Birinci yanaşmaya görə investisiyalar iqtisadi artımın başlıca şərtidir və respublikada yığım nə qədər çoxlu olsa, o qədər iqtisadi artım tempi yüksək olar. İkinci yanaşmaya görə yüksək tələb istehsalın artırılması və firmaları investisiyaları yatırmağa vadar edir, başqa cür desək, istehsal və satışın yüksəlməsi üzrə firmaların gəlirləri çoxaldıqca investisiya imkanları belə artır.

İqtisadi inkişafın dinamikası iqtisadi artım templərində ifadə olunur. Uzunmüddətli dinamik tarazlıq dayanıqlı(tarazlı) iqtisadi artımla təmin olunur. Belə tarazlığın mümkünlüyü və onun təmin olunması mexanizmləri haqqında sual açıq qaldığı kimi bu suala birmənalı cavab da mövcud deyildir. Bu kontekstdən çıxış edərək iqtisadi artımın müxtəlif modelləri hazırlanmışdır. Belə modellərin təhlili iqtisadi artımda investisiyaların nə dərəcədə rolu olduğunu izah etmək üçün imkan verir.

İqtisadi artımın sadə neokeynsçi modelini E.Domar və P.Xarrodun modeli təşkil edir.

E.Domar uzun müddət üçün keynsçi qısamüddətli tarazlıq şərtlərini genişləndirdi və iqtisadiyyatda tam məşğulluğun təmini problemini irəli sürdü.Öz modelində

Domar investisiyadan multiplikativ effekt konsepsiyasından istifadə etmişdir.

P.Solounun iqtisadi artım modeli iqtisadi artımın tarazlı trayektoriyasının tədqiqi üçün nəzərdə tutulubdur və qənaət, kapital yığılımı və iqtisadi artım arasındakı qarşılıqlı əlaqəni əks etdirir.

İnvestisiya layihələrinin maliyyə və iqtisadi qiymətləndirilməsi, real aktivlərlə əməliyyatlara investisiya qoymaq üçün mümkün variantların əsaslandırılması və seçilməsi prosesində əsas yer tutur. Əsasən dizayn analizinə əsaslanır. Layihə analizinin məqsədi layihənin nəticəsini (dəyərini) müəyyənləşdirməkdir. Bunu etmək üçün ifadəni istifadə edin:

$\text{Layihə nəticəsi} = \text{layihə qiyməti} - \text{layihə xərcləri}.$

Bir investisiya layihəsində texniki, maliyyə, ticari, ekoloji, təşkilati (institusional), sosial, iqtisadi ,həmçinin digər qiymətləndirmələrini ayırmaq adətdir.

Bir layihənin proqnozlaşdırıcı qiymətləndirilməsi bir sıra amillərlə təsdiqlənən olduqca çətin bir işdir:

- 1) investisiya məsrəfləri ya birdəfəlik, ya da lazımi qədər uzun müddətdə həyata keçirilə bilər;
- 2) investisiya layihəsinin icrasının nəticələrinə nail olmaq müddəti hesablanmışdan çox və ya bərabər ola bilər;
- 3) uzunmüddətli əməliyyatların həyata keçirilməsi, investisiyanın bütün aspektlərinin qiymətləndirilməsində qeyri-müəyyənliyin artmasına, yəni investisiya riskinin artmasına səbəb olur.

İnvestisiya layihələri həm kommertiya, eyni zamanda qeyri-kommertiya ola bilər. Qeyri-kommertiya layihələrində belə, sərf olunan və əldə edilən fürsətlər də var.

İnvestisiya layihələri ilə cari fəaliyyət arasındakı fərq, bəzi fürsətlərin birdəfəlik alınması üçün nəzərdə tutulan xərclərin investisiyalarla əlaqəli

olmamasıdır. Belə çıxır ki, sərmayəçi imkanlarını çoxsaylı məqsədlər üçün istifadə edərək onları yeni imkanlar yaratmaq üçün işləməyə məcbur edən bir insandır.

Kommersiya layihələri üçün effektivliyi qiymətləndirmə yolları varsa, qeyri-kommersiya layihələrinin effektivliyini necə qiymətləndirmək mümkündür? Ümumiyyətlə, səmərəlilik hədəfə uyğunluq dərəcəsi kimi başa düşülür. Məqsəd dəqiq, təfərrüatlı şəkildə qoyulmalı və yalnız qəti cavab verilməsinə imkan verilməlidir - istər əldə olunsun, istərsə də əldə olunmayıb. Eyni zamanda, hədəf müxtəlif yollarla əldə edilə bilər və hər yolun öz xərcləri var.

Kommersiya layihəsinin həyata keçirilməsinə qərar vermək üçün onun iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi aparılır. Qeyri-kommersiya layihəsi halında, bir hədəfə çatmağa qərar verildiyi təqdirdə, seçim ən təsirli yolu təyin etməkdir. Bu vəziyyətdə maliyyə olmayan meyarlar maliyyə kriteriyalarından üstün olmalıdır. Ancaq eyni zamanda, hədəf ən az xərclənən bir şəkildə əldə edilməlidir.

Qeyri-kommersiya layihəsini qiymətləndirərkən də:

- investordan layihənin həyata keçirilməsinə qarşı müqavimətini nəzərə almaq lazımdır - investordan layihənin həyata keçirilməsinə davam edib-etməyəcəyi;
- bərabər keyfiyyətli alternativlər müəyyənləşdirilərkən ümumiyyətlə ən ucuzu seçilir;
- qüvvələri əvvəlcədən hesablaşmaq, kəsiri öngörmək və lazım olduqda əlavə mənbələr cəlb etmək üçün qayğı göstərmək üçün xərclərin (investisiyaların) dinamikasını planlaşdırmaq arzu edilir.

İnvestisiya layihəsinin səmərəliliyi, iştirakçıların maraqlarından asılı olaraq xərclər və mənfəət nisbətini əks etdirən göstəricilər sistemi əsasında xarakterizə olunur.

Alternativ investisiya layihələrini nəzəri və praktik olaraq müqayisə etmək üçün xalis indiki dəyər NPV və daxili gəlirlilik dərəcələri kimi endirimli performans meyarları geniş yayılmışdır. Bu iki meyar bir-birini tamamlayır: daxili gəlirlilik dərəcəsi layihənin rentabelliğini göstərir və ümumi cari dəyər pulun real dəyəri nəzərə alınmaqla gəlir məbləğidir. Xalis cari dəyər NPV maliyyə axınlarının

endirilməsi üsulu ilə əldə olunur və mükəmməl kapital bazarı üçün indiki zamanda layihənin gələcək mənfəətinin dəyərini müəyyənləşdirir.

$$NPV = \sum_{i=0}^N \frac{D_i - Z_i}{(1+r)^i},$$

burada N, layihə müddətinin mərhələləri sayında ifadə olunan layihə müddəti, məsələn, illər və ya aylarla, i, Z_i, hesablama dövrünün i addımındakı layihənin gəlirləri və xərcləri, r - endirim dərəcəsidir.

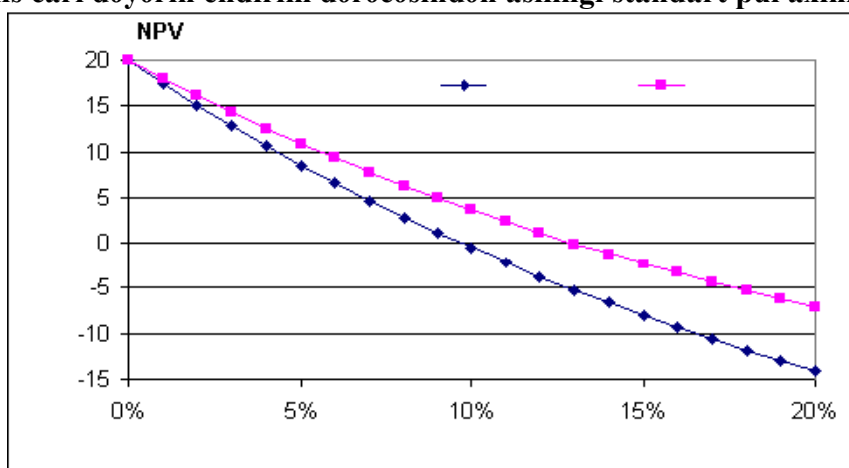
Daxili qaytarılma dərəcəsi IRR, xalis indiki dəyərin sıfır olan endirim dərəcəsi olaraq təyin edilir, yəni:

$$\sum_{i=0}^N \frac{D_i - Z_i}{(1+IRR)^i} = 0.$$

Müasir konsepsiyalara görə daxili gəlir dərəcəsi yalnız standart maliyyə axınları üçün müəyyən edilir, yəni tənliklərin IRR tapşırığının iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış bir aralığında bir həlli olacaq şəkildə axır.

NPV-nin bu layihələr üçün endirim dərəcəsindən asılılığı Şəkil 1-də göstərilmişdir. Gördüyünüz kimi, hər iki vəziyyətdə də döngələr absissa oxunu yalnız bir dəfə kəsişdirir və bu səbəbdən Layihə 1 üçün IRR = 10% və Layihə 2 üçün - 13%.

Şəkil 1: Xalis cari dəyərin endirim dərəcəsindən asılılığı standart pul axını vəziyyətində

Mənbə: Банковское кредитование

http://www.reglament.net/bank/credit/2008_6/get_article.htm?id=544, 2021

Qeyri-standart maliyyə axını olan layihələrdə daxili gəlir dərəcəsi ya bir neçə dəyəərə sahib ola bilər, ya da ümumiyyətlə müəyyənləşdirilmir. Üstəlik IRR-yə əsaslanan bu cür layihələrin qiymətləndirilməsi metodu NPV-yə əsaslanan qiymətləndirmə ilə zidd sayıla bilər. Buna görə də bəzi müəlliflər ümumiyyətlə IRR-i investisiya layihələrin qiymətləndirmək məqsədilə əlverişsiz hesab edirlər. Təcrübədə, xərclərin yalnız başlanğıcda deyil, faturalandırma dövrünün ortasında və ya sonunda da həyata keçirilə biləcəyi layihələr var.

Cədvəl 1: NPV-nin bu layihələr üçün endirim dərəcəsindən asılılığı

	Nəğd pul ilə					
	0	1	2	3	4	5
Proekt 1	-60	11	15	18	18	18
Proekt 2	-45	11	11	15	14	14

Mənbə: http://www.reglament.net/bank/credit/2008_6/get_article.htm?id=544

İqtisadi sistem konkret şəraitdə idarəetmə praktikasından irəli gələn cəmiyyətin xüsusi quruluşunu əks etdirir. İqtisadi sistemin quruluşu maddi və institusional olaraq bölünür. Maddi alt sistem, sistemin istehsal və istehlak imkanlarını təyin edən iqtisadi elementlərin məcmusudur. Maddi alt sistem istehsal ,həmçinin qeyri-istehsal sahələrini birləşdirir və ənənəvi məhsullar istehsal edən əsas və yenilikçi məhsullar daxil olmaqla qabaqcıl istehsal edən pioner kimi sektorlarla təmsil olunur. Əsas və qabaqcıl sektorlar müvafiq istehsal vasitələri, əmtəələr və əmək istehsal edir. İnstitusional alt sistem müxtəlif tip sistemlərdə çox spesifik bir xarakterə sahib olan qurumlarla (dövlət, bazar, sosial-sosial) təmsil olunur. Sistemin idarə edilməsindən irəli gələn iqtisadi münasibətləri müəyyənləşdirir, tənzimləyir və əlaqələndirirlər. İqtisadiyyatın strukturunun elmi bir təsnifatının hazırlanması böyük elmi və praktik əhəmiyyətə malikdir, çünki sistemin ümumi fəaliyyətini anlamağa imkan verir. İqtisadi strukturların aşağıdakı təsnifat növləri mövcuddur.

İqtisadiyyatın strukturunun yerinə yetirilən funksiyalara görə təsnifatı iqtisadçı A. Popov tərəfindən təklif olunub. O aşağıdakı amilləri bir birindən fərqləndirir (Paşayev T. 2012: s.67).

a) istehsal və texnoloji quruluş texnoloji proseslər, maddi elementlər və aralarındakı istehsal əlaqələri məcmusu olaraq;

b) bu cəmiyyət tərəfindən formalaşdırılan sosial quruluş və bu cəmiyyətin fəaliyyət şərtləri;

c) fərdi işçilər, qruplar, kollektivlər (istehsal vasitələri ilə birlikdə) və aralarındakı iqtisadi münasibətlər daxil olmaqla təşkilati və idarəetmə quruluşu ”.

İqtisadi sistemin növü əmək bölgüsünün struktur xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilən sektorların nisbətindən asılı olacaqdır. Əmək bölgüsünün struktur xüsusiyyətləri sistemlərarası və sistem daxili ola bilər. Əmək bölgüsünün sistem daxili xüsusiyyətləri öz növbəsində iki alt qrupa bölünür:

a) əsas (ənənəvi) və qabaqcıl (yenilikçi) sektorlar arasındakı nisbətə təsir;

b) göstərilən sektorlar arasındakı nisbətə təsir etməyən. Ən vacib struktur xüsusiyyətlərindən biri məşğulluq növüdür.

İki növ məşğulluğu ayırd edəcəyik: çevik və sərt. Çevik məşğulluq, ÜDM-in dinamikasından asılı olaraq iqtisadiyyatda işləyənlərin sayının dinamikasında birtərəfli, sinxron dəyişikliyi nəzərdə tutmaqdadır. Həmin vəziyyətdə uzunmüddətli dövrdə ÜDM baxımından məşğulluğun elastiklik əmsalı birə bərabərdir. Sərt məşğulluq tədqiq olunan göstəricilərdə ya çox istiqamətli, ya da asinxron dəyişikliklərlə əlaqədardır. Bu vəziyyətdə, ÜDM həcminin dinamikası işləyən işçi qüvvəsi sayının dəyişməsinə üstələdikdə birbaşa məşğulluğun sərtliyini ayırmaq məsləhətdir. ÜDM və məşğulluğun tərs nisbəti ilə məşğulluğun tərs sərtliyi də mövcuddur.

Tədqiq olunan problemin praktik tərəfini təhlil edərək keçmiş sosialist ölkələrinin təcrübəsinin Rusiya üçün xüsusilə vacib olduğuna inanırıq. Mərkəzi, həmçinin Şərqi Avropa bölgəsinin tədqiq olunmuş ölkələrində məşğulluq növü ilə ÜDM dinamikası ilə işləyən işçi qüvvəsinin sayı arasındakı əlaqənin ətraflı araşdırılması onların struktur dəyişikliklərinin fərqli xüsusiyyətlərini aşkar etdi. Əmək məhsuldarlığının artması ilə əlaqəli problemlər, nisbətdəki dəyişikliklər, eyni zamanda bütövlükdə əsas və qabaqcıl sektorların miqyası və həcmi işçi qüvvəsinin iqtisadi sistemlərin işinə və inkişafına təsirini müəyyənləşdirməyə imkan verir. Əvvəlki bir tədqiqat üç növ asılılığın tərifini qəbul etdi:

1) məşğulluq növü və məhsuldarlıq şəklində əmək səmərəliliyi arasında;

2) əmək məhsuldarlığı ilə bir işçiyə düşmüş əsas fondlara investisiya qoyuluşu arasında;

3) məşğulluq növü ilə bir işçiyə düşmüş əsas fondlara investisiya qoyuluşu arasında.

Birinci asılılıq növünü nəzərə alaraq müəyyən etdik ki, işçi qüvvəsi növlərinin xüsusiyyətlərinə görə, AŞ ölkələrində aparılan təhlillərə əsasən iki qrup şərti olaraq ayırd edilə bilər. Polşa, Çexiya, Slovakiya və Macarıstanı əhatə edən Mərkəzi, həmçinin Şərqi Avropa bölgəsindəki ilk qrup ölkələr təhlil edilən göstəricilərin dinamikasında oxşar meyllərə malikdirlər. İstehsal olunan milli məhsul baxımından məşğulluq növü, təsnifatımız baxımından sərt (birbaşa sərtlik). Ölkələrin ikinci qrupuna Bolqarıstan və Rumıniya daxil idi. Bu ölkələrdə məşğulluq növü sərt şəkildə qarışdırılır: bəzi dövrlərdə birbaşa və əks sərtlik (Bolqar iqtisadiyyatında) və birbaşa sərtlik (Rumıniya iqtisadiyyatında) izlənilə bilər (Кулиев Т.А. 2017: с.450).

Edilən müqayisələrə əsasən Rusiya iqtisadiyyatında məşğulluq və ÜDM dinamikasında və bu səbəbdən məşğulluq növündə meyllərin Bolqarıstanın iqtisadi sistemində nəzərdən keçirilən göstəricilərin dinamikası ilə daha uyğun olduğu üzə çıxdı. Məşğulluğun tərs sərtliyi, regresiv qarışıq iqtisadiyyat kimi təsnif etdiyimiz sistemdəki daha az çiçəklənmiş vəziyyəti göstərir, yəni yenidən istehsal olunan işçi qüvvəsinin xüsusiyyətləri ümumilikdə ölkənin iqtisadi vəziyyətinə təsir göstərən maddi alt sistemin işinin səmərəliliyini azaldır.

ŞA regionunun uğurla inkişaf edən milli iqtisadiyyatlarının əksəriyyətində məşğulluq növünün tərfi ilə yanaşı, bu ölkələr əmək məhsuldarlığı baxımından bir qrupa birləşdirildi. Sloveniya, Macarıstan, Çexiya, Slovakiya və Polşa bu əmək səmərəliliyi göstəricisində lider yerləri tuturlar. Əmək məhsuldarlığına görə ikinci qrup ölkələrə Rusiya, Rumıniya, Çin kimi ölkələr daxildir. İşçi qüvvəsi məşğulluğunun növünə görə Rusiya, Rumıniya və Bolqarıstan da ayrı bir qrupa birləşdirildi. Beləliklə, tədqiq olunan ölkələrdə işçi qüvvəsinin məşğulluq növü birbaşa əmək məhsuldarlığı səviyyəsi ilə əlaqəlidir. Bu asılılıq olduqca aydındır və birbaşadır.

Təkrar istehsal olunan əmək iqtisadi sistemin maddi quruluşunun ən önəmli elementlərindən biridi. İş gücünün bu xüsusiyyəti aşağıdakı hal nəzərə alındıqda xüsusilə aydın şəkildə özünü göstərir: istehsalatda çalışan bir işçi həmişə müəyyən sayda digər istehsal amillərini cəlb edir. Məşğulluq növünün dinamik aspektdə formalaşması üçün dərin əsas olan və istehsal prosesi ilə əlaqəli sayılan bu istehsal amilləri arasında nisbətən sabit nisbətənin olmasıdır.

İnanırıq ki, istehlak olunan əməyin keyfiyyət, həmçinin kəmiyyət xüsusiyyətləri, müvafiq sahələrdəki avadanlıqlara yatırımlarla birlikdə işçi qüvvəsinin məşğulluq növündə bir dəyişikliyə, parametrlərin və baza və qabaqcıl sektorların nisbətlərinin dəyişməsinə və nəticədə iqtisadi sistemin tipinin dəyişməsi üçün səbəb ola bilər.

İkinci asılılığı əsaslandıraraq aşağıdakı nəticələr əldə edildi. Birinci növ asılılıq növünə görə birinci qrupa daxil olan Mərkəzi və Şərqi Avropa dövlətləri üçün bir işçiyə düşmüş əsas kapitalla yatırılan investisiyaların həcminə görə lider mövqelər aşağıdakılardır: Sloveniya (10.6 min dollar / nəfər), Slovakiya (9.6), Macarıstan (8.3), Çex Respublikası (9.2) və Polşa (5.9 min dollar / nəfər). İkinci qrup ölkələrə Rusiya (3.1 min dollar / nəfər), Çin (3.0) və Rumıniya (2.9 min dollar / nəfər) daxildir (Abbasov Ç.A. 2012: s.128).

Təqdim olunan məlumatlardan görüldüyü kimi, bir iş növünə görə qruplaşdırılan ölkələr və ya digər bir qrup, seçilmiş qruplar daxilində, işləyən adambaşına düşən əmək məhsuldarlığı kimi parametrlər baxımından oxşar tendensiyalar və bir işçiyə düşmüş əsas kapitalla qoyulan investisiya həcmidir. Beləliklə, canlı əməyin səmərəliliyinin investisiya əmsalı (əmək məhsuldarlığı) birbaşa məşğulluq növü ilə bağlıdır.

İstehsalın səmərəliliyinə təsir göstərən yenilikçi amil ilə bağlı aşağıdakı spesifik xüsusiyyəti qeyd etmək olar. Rusiya, əvvəllər işçi başına düşən tədqiqat və inkişaf xərcləri baxımından Polşadakı analogi parametrləri üstələyərək orta səviyyəni göstərdiyinə görə əvvəllər sosialist düşərgəsinə mənsub ilk ölkələr qrupuna da daxil edilə bilər (176 dollar / nəfər). dollar / nəfər) və Slovakiya (181

dollar / nəfər). Rumıniya (adam \$ 58 /) və Çin (adam \$ 96 /) kimi ölkələr bu parametrlər üçün aşağı dəyərlərə malikdirlər və ikinci qrup ölkələrdə qalırlar.

Üçüncü növ asılılıq nəticələrini ümumiləşdirərək, Avrasiya məkanının tədqiq olunmuş ölkələrində Rusiya iqtisadiyyatı ilə müqayisədə investisiyaların quruluşu və həcmi ilə məşğulluq növü arasındakı əlaqənin fərqli xüsusiyyətlərini qeyd edə bilərik:

1) CEE ölkələrində, RF-dən fərqli olaraq, istehsal sənayesinin yüksək payı - orta hesabla təxminən 25% və yanacaq sənayesinin aşağı payı - təxminən 1%;

2) keçmiş sosialist ölkələrin əksəriyyətində 2000-2011 dövrü üçün ümumi investisiya quruluşunda onların istehsal sənayesindəki payı böyükdür: orta hesabla Slovakiyada - 40,73%, Macarıstanda - 34,54, Rumıniyada - 31,22, Polşada - 31,05, Bolqarıstanda - 23,02, Çexiyada - 9, 15, Çində - 54,7, Rusiyada - 14,8% (Əliyev F.B. 2015: s.234).

Daxili iqtisadiyyata nisbətən keçmiş sosialist ölkələri istehsal sənayesinin prioritet inkişafını qoruyub saxlamış və maliyyələşdirməyə davam edirlər. Bu, bu ölkələrin iqtisadiyyatının əsas sektorundakı sabit vəziyyəti və yüksək keyfiyyətli iqtisadi böyüməyə nail olmaq üçün real faktorların olduğunu göstərir;

3) CEE bölgəsinin əksər ölkələrində birbaşa sərt məşğulluq növü, istehlak olunan işçi qüvvəsinin maddi alt sistemin bir amili kimi bütövlükdə iqtisadi sistemlərin işinin kifayət qədər yüksək səmərəliliyinə kömək etdiyini göstərir. İstehsalda və elektrik, qaz və su istehsalında işləyən hər bir insana düşən sərmayənin yüksək dəyərləri birbaşa məşğulluq sərtliyinin qorunmasına kömək etməkdədir ki, bu isə işçi qüvvəsi sayında əhəmiyyətsiz dəyişikliklərlə milli istehsalın daha sürətli böyüməsini göstərir. Bu, lazımı qədər yüksək keyfiyyətli işçi qüvvəsinin ümumi istehlakının və xüsusən də real iqtisadiyyat sektorunda aktiv investisiya prosesinin nəticəsidir.

İqtisadi sistemdəki müəyyən edilmiş asılılıqlara uyğun olaraq, əməyin kapitalla əməyin nisbəti, işçi qüvvəsinin keyfiyyətləri və əməyin məzmunu artır. Məşğulluq növü, öz növbəsində, əmək məhsuldarlığı, qabaqcıl məhsulların əsas məhsullara

keçid sürəti kimi parametrləri təsir edir və nəticədə milli iqtisadiyyatda rəqabət qabiliyyətinin artmasına kömək edir.

Avrasiya məkanındakı ölkələrdəki investisiya və qənaət arasındakı əlaqəni düşünün. Investisiya və qənaət istənilən milli iqtisadiyyatın iqtisadi böyüməsi üçün vacibdir. İstehsal güclərinin genişləndirilməsinə və modernləşdirilməsinə xalis investisiya qoyulmadan əsas kapitalın, iqtisadi məhsuldarlığın və iqtisadi artımın milli iqtisadi səviyyəsini artırmaq mümkün deyil. Öz növbəsində, əmanət olmadan - daxili yaxud da xarici - investisiya üçün maliyyə bazası yoxdur.

Statistik məlumatlar göstərir ki, I qrup ölkələrə yatırımlar qənaətdən əhəmiyyətli dərəcədə çoxdur. Hətta 2008-2015-ci illərdəki böhran dövründə də AŞ regionunun lider ölkələrində investisiyalar və qənaətlər artmaqdadır. Nəticə etibarilə, bu ölkələrin investisiya cəlbediciliyini qiymətləndirə bilərik. Milli Reyting Agentliyi (NRA) tərəfindən 2011-ci ildə investisiya qoyuluşu üçün ən və ən əlverişli şərtləri olmayan ölkələrin reytingində dünya ölkələrinin investisiya cəlbediciliyinə dair bir araşdırmanın nəticələrinə görə, Çexiya 25-ci, Macarıstan 29-cu, Polşa 37-ci yer üzrə qərarlaşmışdır. 7. Bu reytingin səviyyəsi dünya standartlarını aparıcı dünya mütəxəssisləri tərəfindən həyat səviyyəsi, şərtlər və iş görmə riskləri səviyyəsi, iqtisadi azadlıq səviyyəsi, korrupsiya səviyyəsi kimi müxtəlif meyarlara görə hərtərəfli qiymətləndirməyi əhatə etdiyindən, demək mümkündür ki, bu amillər AŞ regionu ölkələrinin investisiya cəlbediciliyini müəyyənləşdirir. Gələcəkdə, Mərkəzi, həmçinin Şərqi Avropa ölkələrində davamlı artan xalis investisiyalar sayəsində investisiya vəziyyətinin müsbət inkişafını proqnozlaşdırmaq lazımdır. Bununla birlikdə, CEE ölkələrinin qənaətləri, sərmayə qaynaqlarını xarakterizə edən dəyərdən daha az kəmiyyət əhəmiyyətinə sahibdir və bu da itkin mənbələrin xaricdən borclanmasına və xarici kapital axınına səbəb olur (Ложникова А.Б. 2013: с.420).

CEE bölgəsinin tədqiq edilmiş xarici ölkələrində, qənaət və investisiya qoyuluşu arasında xeyrinə əhəmiyyətli bir fərq var. Buna baxmayaraq, statistikaya görə, müəyyən bir dövrdə (XX əsr 90-cı illəri) investisiya və qənaət dinamikası daim dəyişirdi - onların cədvəlləri "iç-içədir". Qabaqcıl ölkələr aparıcı ölkələrlə

müqayisədə 2010-cu ilədək qənaət edilmiş və qoyulmuş mənbələrin həcmi arasında daha təsirli bir fərq göstərdi. 2008 böhran ilində investisiyaların və əmanətlərin həcmnin dəyişməməsinə baxmayaraq, artıq 2009-cu ildə bunların həcmi azaldı. CEE-nin kənar ölkələrində gələcək investisiya vəziyyətini proqnozlaşdırmaq çətinləşir, lakin qənaət həcmi üçün dalğaların vəziyyəti mütləq bir normadır.

Onilliklər davam edən bazar islahatları nəticəsində aparıcı ölkələrin milli iqtisadiyyatları ən böyük uğura imza atdılar. İqtisadi çevrilmənin müvəffəqiyyətinin ən önəmli göstəricilərindən biri iqtisadi artımdır. İqtisadi böyümə baxımından (BİP və sənayenin böyüməsi) Macarıstan 2009-cu ildə liderdir - 3.7 və% 10. Onu Polşa - 3,5 və 6%, Sloveniya - 2,5% izləyir. Çex Respublikasında sabit bir böyümə sürəti var idi, ancaq 2008-2009-cu illər. bəzi aşağı meyillər var idi.

Quruluşlarına görə, nəzərdən keçirilən ölkələrin iqtisadiyyatları inkişafın postindustrial mərhələsinə keçən tədricən inkişaf edən qarışıq iqtisadiyyatlar kimi təsnif edilə bilər. Müqayisə üçün: 2019 islahatları ərəfəsində Çex Respublikasında sənayenin payı% 57, Polşa - 52, Macarıstan - 36, Rumıniya - 61, Bolqarıstan - 59% idi. 10 il sonra Orta və Şərqi Avropa dövlətlərinin iqtisadiyyatının quruluşu aşağıdakı nisbətlərə sahibdir: kənd təsərrüfatı istehsalı Sloveniyadakı 4.4% BİP-dən Polşadakı BİP-in 6.9% -ə qədərdir. Sənayə Macarıstandakı% 30.9 BİP-dən Çex Respublikasında% 41.7 BİP-ə qədər istehsal edir. BİP-də qeyri-maddi istehsalın payı xüsusilə artmışdır. Xidmətlər Çex Respublikasında BİP-in% 53,7-dən Macarıstanda% 62,5-ə qədərdir (Səfərov R. 2017: s.345).

II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA İNVESTİSİYA POTENSİALINDAN İSTİFADƏ MEXANİZMLƏRİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ

2.1. İnvestisiya mühitinin investisiya potensialından istifadə mexanizmlərinə təsiri

İqtisadiyyatın istehsal sektorunun mövcud vəziyyəti, inkişafının bir sıra ən vacib amillərinə investisiya problemini gündəmə gətirir. Eyni zamanda, son on il ərzində yaranan makro və mikroiqtisadi vəziyyət və sərmayə mənbələrinin kəskin çatışmazlığı əvvəlcədən müəyyənləşdirmişdir. İnvestisiya fondları axınının kökündən intensivləşdirilməsinin zəruriliyi şübhəsizdir və bununla birlikdə sual mənbələri və həmçinin cəlb etmə metodlarındadır.

İqtisadi islahatların əsasən on ili ərzində iqtisadiyyatın real sektoruna yatırılan investisiyaların həcmi təxminən beş dəfə azaldı görülür, bu da istehsal həcmələrinin kəskin azalmasına gətirib çıxarmamış, həmçinin faktiki olaraq bloklanmışdır. Həmçinin modernləşdirmə və istehsal aparatının böhran vəziyyətini ağırlaşdırdı. Bütün bunlar özəlləşdirmə müəssisələrə nəzərəcarpacaq dərəcədə investisiya axınına gətirib çıxara bilmədi. Özəlləşdirmədən sonrakı bütün dövrlərdə müəssisələri investisiya cəlb etmək mövcud bazar modelinin ən zəif həlli olaraq qalmışdı.

Cədvəl 2: Dünyada müxtəlif ölkə qruplarının tərəfindən yatırılmış xarici birbaşa investisiya həcmi (milyon ABŞ dolları)

	2014	2015	2016	2017	2018	2019
İnkişaf etmiş dövlətlər	935	1155	1229	1441	941	1954
İnkişaf etməkdə olan ölkələr	122	227	294	309	271	728

Mənbə: World Investment Report: Non-Equity Modes of International Production and Development United Nations Publication.

Cədvəldən göründüyü kimi, 2019-cu il dünya üzrə xarici birbaşa investisiyaların miqdarı eyni səviyyədə olduğu zaman, inkişaf etməkdəki 2,7 dəfə çoxalmışdır. Nəticə etibarilə, qeyd olunan dövrdə xarici birbaşa investisiyaların inkişaf etməkdə olan dövlətlərin 26%-dən 46,1%-ə kimi artıb. Bununla birgə, inkişaf etmiş

ölkələrə investisiya qoyuluşları nəzərən 2,2 dəfə artıbdır. Bu cür hal dünya iqtisadi ölkələrə xeyli əhəmiyyətli formada təsir göstərməsini əks etdirir.

İnvestisiya proseslərinin müsbət dinamikası 1999-cu ildən etibarən müşahidə olunur, lakin hələ də böhrandan çıxmaq üçün əsas vermir. 1999-cu ildə əsas kapitalla qoyulan investisiyaların həcmnin əvvəlki ilə nisbətən artımı% 5,3, 2000-ci ildə - 17,4%, 2001-ci ildə - 10, 2002-ci il - 2,6% olmuşdur. Bu illərdə əsas kapitalla qoyulan investisiyaların artan artım templəri ÜDM-in dinamikasına nisbətən bərpa olunmağa başladı. 2002-2015-ci illər üzrə İnkişaf Mərkəzinin proqnozuna görə investisiyaların böyüməsi, 23-24% -i keçməyəcək, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin orta müddətli proqnozu isə 28-33% -dir (46, s. 19). 2013-cü ildə vəziyyət yaxşılaşdı: İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin ilkin informasiyalarına görə, əsas kapitalla qoyulan investisiyaların 11,2%, ÜDM isə 6,6% artdı (38, s.31). Beləliklə, ümumi kapitalın formalaşma dərəcəsi (ümumi kapitalın ÜDM-ə nisbəti) ən aşağı dəyərə (15%) düşdüyü 2019-cu ilə nəzərən əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Bununla birlikdə, bu göstərici yalnız dünya ortalamasından və keçid iqtisadiyyatı olan ölkələr üçün ortalamadan (23-24%) deyil.

Cədvəl 3: 2019-cu il sonuna xarici kapitalın cəmi miqdarına görə ilk 10 dövlət (mlrd. ABŞ dolları)

Ölkələr	Cəmi xarici kapital
ABŞ	5781,4
Hong Kong	1597,6
İngiltərə	1746,1
Fransa	1658,4
Almaniya	784,2
Belçika	780,0
İspaniya	714,5
Hollandiya	649,8
Çin	758,8
Kanada	561,1

Mənbə: World investment Report: Non-Equity Modes of International Production and Development. United Nations Publication.

Cədvəl 2-nin məlumatlarına əsasən, qeyd olunan dövr üzrə inkişaf etməkdə olan dövlətlərdən birbaşa investisiyalar ümumi həcmindəki payı artmışdır. Qeyd etmək gərəkdir ki, ölkələr üzrə göstərici davamlı şəkildə çoxaldığı halda, inkişaf etmiş ölkələrdən birbaşa investisiyaların həcmi azalmışdır.

Mütəxəssislər aşağıdakıları maliyyə bazarları sahəsində son illərdə müşahidə olunan müsbət inkişafarla əlaqələndirirlər.

- Makroiqtisadi vəziyyəti sabitləşdirərkən və səhmlərin bazar dəyərinin artmasında əks olunan müəssisələrin səmərəliliyini artırarkən iqtisadiyyatın və fond bazarının eyni vaxtda böyüməsi;

- faizlərin enməsi, likvidliyinin artması və risklərin azalması ilə reallaşan bankların real sektordakı müəssisələrə kredit vermə həcmının artması;

- istiqraz borclarının sayında və həcmində artım və onların strukturundakı dəyişikliklər;

- həm bank krediti, həm də istiqraz borcuna aid olan və yalnız makroiqtisadi vəziyyətin yaxşılaşması və bankların strategiyasındakı dəyişikliklə deyil, eyni zamanda əksər şirkətin müsbət kredit tarixçəsini əldə etməsi ilə əlaqəli borc şərtlərinin uzadılması.

Bu şərtlər daxilində istiqraz bazarı şirkətləri bank kreditinə nəzərən daha çox “uzun” pul cəlb etmək imkanı ilə cəlb edir. İstiqrazlar girov, girov və təminatlı buraxıla bilər. Emitentin etibarlılığı ümumi maliyyə sabitliyi və kredit tarixi ilə müəyyən edilir. İstiqraz bazarı vasitəsilə cəlb edilən kapitalın dəyəri də nisbətən aşağıdır. Bütün bunlar korporativ istiqraz bazarının genişlənməsinə kömək edir. Maliyyə bazarının bu segmentinin gələcək inkişafı üçün perspektivli sahələr arasında aşağıdakılar var: borc alma müddətinin 5-7 ilə qədər uzadılması; yeni istiqraz buraxılışı yolu ilə bazar likvidliyini artırmaq və investorlar dairəsini genişləndirmək; əməliyyat növlərində artım (konvertasiya olunan istiqrazlar, fyuçerslər, repo əməliyyatları, girov əməliyyatları və s.); institusional investorların (pensiya fondu, sabit gəlirli etibarlı uzun müddətli maliyyə aləti ilə maraqlanan sığorta şirkəti, pay fondu); emitentlərin şəffaflığının və etibarlılığının artırılması.

Maliyyə bazarının başqa bir segmenti - fond birjası Rusiya müəssisələrinin fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi mənbəyi kimi daha da kiçik bir rol oynamaqdadır, baxmayaraq ki, vəsait axınındakı payı təxminən 20% -dir. 1999-cu ildən etibarən səhm qiymətlərindəki ümumiyyətlə sabit yüksəliş tendensiyasına baxmayaraq, qiymətləri son dərəcə aşağı qalır ki, bu da qabaqcıl şirkətləri ilə müqayisədə ölkə

şirkətlərinin kapitalizasiyasının son dərəcə aşağı səviyyəsində özünü göstərir. Nəticədə, Rusiyaşirkətləri yeni səhm buraxılışları ilə maraqlanmırlar.

Beləliklə, bəzi əlverişli inkişafə baxmayaraq, vəziyyət son dərəcə narahatlıq doğurur. V. Starodubrovskinin təbirincə desək, “ac investisiya sərfi” olaraq qalır, daha kapital tələb etməkdə olan bir inkişaf yolunun investisiya istifadəsinin səmərəliliyinin artması, müəssisə idarəçiliyinin və bütün investisiya mexanizminin müşayiət olunacağını demirəm.

ÜDM ilə əlaqəli qənaət səviyyəsini % 30-dan çox olması və investisiyalar, yəni. bu qənaətlərin kapitəla çevrilməsi - cəmi 17-18% dir. Qalan mənbələr iqtisadiyyat tərəfindən mənimsənilmir və kapitalın xalis ixracını təmsil edir. Əmanətlərin investisiyalara çevrilməsi mexanizmi praktik olaraq işləmir. Əsas səbəblər fond bazarının inkişaf etməməsi və bank sisteminin zəifliyidir. Bu və bir sıra başqa səbəblərdən, yüksək qənaət nisbəti ilə, ölkə iqtisadiyyatının əksər sahələrində investisiyaları maliyyələşdirmək üçün vəsait çatışmır. Nəticədə “əsas kapitalın yenilənməsinə və artmasına və əmək məhsuldarlığının artmasına əsaslanan iqtisadi artım olunur”. Bu vəziyyətin nəticəsi yalnız sənaye sektorunun daha da məhvi ola bilər. Əhəmiyyətli bir vəziyyət, uzunmüddətli investisiya qoyuluşunun ən vacib daxili mənbələrinin praktik olaraq olmamasıdır. Amortizasiya dərəcəsi əsas vəsaitlərin silinməsi üçün sadə bir əvəz təmin etmir. İnkişaf etmiş bir iqtisadiyyatda oynayan səhm bazarı, bank sistemi və başqa maliyyə qurumları (pensiya fondları, sığorta şirkəti) ən vacib institusional investörlər olaraq əmanət yığmaq və onları investisiyaya çevirmək funksiyalarını yerinə yetirmirlər.

Qeyd etmək gərəkdir ki, dövlətin iqtisadiyyatda, o cümlədən modernləşmə və yenidənqurma mərhələsindəki investisiya prosesindəki rolu məsələsi iki əsas iqtisadçı qrupu - liberallar və statistlər arasında davam edən müzakirə üçün əsas yer tutur. Bununla birlikdə, hər ikisinin təklif etdiyi modellər, mahiyyət etibarilə alternativ olsa da, hazırda bir-birlərinə tamamilə aid deyildir. Qeyd etmək lazımdır ki, “siyasi təcrübə müəyyən dərəcədə onları birləşdirə bilər, fərdi çatışmazlıqları tarazlaşdırır və üstünlükləri vurğulayır”, məsələn “müəyyən şərtlər daxilində

hökumətin tələbini iqtisadi stimullaşdırmaq üçün bir vasitə olaraq istifadə etməyiniz məsləhət ola bilər”.

Əsas istiqamət əmanətlərin investisiyaya çevrilməsi, maliyyə bazarlarının inkişafı və s. mexanizmlərini gücləndirərək özəl kapitalın səfərbər edilməsidir. Bazar iqtisadiyyatının zəruri bir doldurulması olan yaradıcı və təşəbbüskar enerjisi böyümənin ən vacib mühərriki sayılan kiçik və orta sahibkarlıq sahəsinin inkişaf amili daxil edilərsə, bu, daha mübahisəli görünür. Buna görə də liberal iqtisadçılarla “dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas prinsipi iqtisadiyyatın daha da liberallaşdırılması və bürokratikləşdirilməsi, bazara daxil olma və ticarətlə məşğul olmaq üçün inzibati maneələrin azaldılması, asayişin möhkəmləndirilməsi, iş şəraitinin sabitliyini və şəffaflığını təmin etmək olmalıdır” fikri ilə razılaşmaq olmaz. Bu tapşırıqlar siyahısının özü dövlətin iqtisadiyyatda rolunun zəifləməməsini deyil, güclənməsini göstərir, ən azı indiki ilə müqayisədə onun vəziyyətidir. Ancaq bütün bunlarla dövlətin investisiya prosesində və iqtisadiyyatın struktur çevrilməsində rolu da gücləndirilməlidir. Bu, ümumilikdə dövlət investisiyalarının ümumi həcmindəki payının artırılması zərurəti demək deyil, ilk növbədə, prioritetlərin seçilməsinə və bazara xas olan iqtisadi rıçaqların istifadəsinə (faiz, vergi və s.) Əsasən dövlətin tənzimləyici və stimullaşdırıcı rolunun artırılmasını nəzərdə tutur. Hazırda səylərin ən vacib sahələrə cəmlənməsi həmişə təsirli nəticələr gətirmişdir. Üstəlik, dövlətin qoyduğu iqtisadi artımın möhkəm təməli, daha sonra iqtisadiyyatda mövcudluğunu azaltmağa imkan verir.

2.2. Müasir dövrdə investisiya potensialından optimal istifadənin həyata keçirilməsi

V.V.Boçarov, investisiya bazarındaki tələb və təklif arasında olan tarazlığa əsaslanan investisiya potensialının iqtisadi kateqoriya kimi müəyyənləşdirilməsinə yanaşmaları əsaslandırır. Bu vəziyyətdə iki növ tələbi nəzərə almaq lazımdır: potensial tələb və investisiya bazarında investisiya resurslarının real təchizatı kimi müəyyən oluna bilən real tələb. Potensial tələb, alıcılıq qabiliyyəti və investisiya ehtiyacının həcmi ilə təyin olunan investisiya mənbələrinə olan tələbdir. Belə potensial tələb, mahiyyət etibarilə, bir investisiya potensialı, gələcək investisiya mənbəyi kimi formaldır.

A. Doroshenko investisiya potensialını maddi istehsal sahəsinin, o cümlədən istehsal fəaliyyətində iştirak edən əmək və maddi resursların iqtisadi potensialı kimi müəyyənləşdirir. Digər tərəfdən, bu potensial həm istehsalat, eyni zamanda qeyri-istehsal məqsədləri üçün həm maddi istehsal sahəsində, həm də qeyri-istehsalat sahəsində məhsul və xidmətlər istehsalı üçün istifadə edilən mövcud istehsal mənbələri ilə müəyyən edilməsi mümkündür. Bu təfsirdə investisiya potensialı həqiqətən “istehsal potensialı” anlayışı ilə üst-üstə düşməkdədir.

Bir sıra müəlliflər “investisiya potensialı” anlayışını investisiya mənbələrinin təklifini müəyyənləşdirən bir kateqoriya kimi istifadə edirlər. Başqa sözlə, bölgənin investisiya potensialı bölgənin xarici mənbələrdən - borc kapitalından, birbaşa və portfel xarici investisiyalardan, vergi güzəştlərindən və büdcə subsidiyalarından, qrantlardan və s. İstifadə etmədən investisiya mənbələrinə olan tələbatını ödəmək qabiliyyətidir

F.S.Tumusov investisiya potensialını investisiya bazarındaki potensial investisiya tələbi formasında təqdim edilən, real investisiya tələblərinə çevrilmiş və təkrar istehsalın maddi, maliyyə, həmçinin intellektual ehtiyaclarının ödənilməsin təmin edən kapitalın bu hissəsini təşkil etməkdə olan potensial investisiya mənbələri məcmusu olaraq təyin edir.

“İnvestisiya potensialı” anlayışının mənbə təfsiri ilə razılaşımaq olmaz, ancaq bu halda müəllifə görə “investisiya potensialı” ndan, yəni bölgənin sahib olduğu investisiya mənbələrindən bəhs edirik.

A.M. Margolin investisiya potensialını sadə deyil, müəyyən bir şəkildə sifarişli investisiya mənbələri dəsti hesab edir ki, bu da sinerji effektinə nail olmağa imkan verir (müxtəlif amillərin qarşılıqlı təsirinin əldə olunmasına imkan verən əməkdaşlıq, ortaqlıq deməkdir Yunan sinerjiyası).

Bu tərifdə, müəllifin fikrincə, meydana gəlməsi təmin edilə bilməyən sinerjinin təsirinə əsassız dərəcədə böyük əhəmiyyət verilir. Buradan belə alınır ki, investisiya mənbələrindən istifadə zamanı sinerji effekti mümkündür və hətta arzuolunandır, lakin buna mütləq nail olmaq olmaz. Üstəlik, investisiya potensialının qiymətləndirilməsi mərhələsində tədqiqatçı, əslində müstəqil bir potensial fürsət olan sinergetik təsiri etibarlı bir şəkildə qiymətləndirə bilməz. Müəllifə görə “sinergetik effekt” anlayışını investisiya potensialının tərifinə inteqrasiya etmək cəhdi birmənalı deyil.

AM Margolin investisiya potensialının formalaşmasında ənənəvi olaraq nəzərə alınan mənbələrin təbii və informasiya mənbələri kimi növlərini də daxil edərək genişləndirməyi təklif etdilər.

İnvestisiya potensialını təyin edərkən nəzərə alınan mənbələr dəstinin genişləndirilməsinin məqsədəuyğunluğunu nəzərə alaraq, “investisiya potensialı” anlayışının “iqtisadi potensial” anlayışı ilə əvəzlənməməsi üçün onların siyahısını investisiya fəaliyyəti üçün əhəmiyyət meyarına uyğun olaraq məhdudlaşdırmağın vacibliyini qeyd edirik.

Beləliklə, hər il “Ekspert” jurnalı tərəfindən dərc olunan Rusiya bölgələrinin investisiya cəlbediciliyi reytinginin tərtibçiləri, investisiya mühitinin tərifini investisiya potensialını və investisiya risklərini qiymətləndirmə metodologiyasına əsaslanaraq, investisiya potensialının şərhinə daha geniş yanaşırlar. Onların fikrincə, investisiya potensialı makroiqtisadi xüsusiyyətləri, ərazinin istehsal amilləri ilə doymasını, əhalinin istehlakçı tələbini nəzərə almalı və səkkiz özəl potensialdan ibarət olmalıdır (Məmmədov İ.S. 2015: s.345).

- resurs və xammal (əsas təbii ehtiyatların balans ehtiyatları ilə orta ağırlıqlı təminat);
- əmək (əmək resursları və onların təhsil səviyyələri);
- istehsalatma (bölgədəki əhalinin iqtisadi fəaliyyətinin məcmu nəticəsi);
- yenilikçi (elmin inkişaf səviyyəsi ilə bölgədə elmi-texniki inkişafın nailiyyətlərinin tətbiq edilməsi);
- institusional (bazar iqtisadiyyatının əsas qurumlarının inkişaf dərəcələri);
- infrastruktura (bölgənin iqtisadi, həmçinin coğrafi yeri və infrastruktur dəstəyi);
- maliyyə (vergi bazasının həcmi və bölgədə olan müəssisələrin gəlirliliyi);
- istehlakçı (bölgənin əhalisinin məcmu alıcılıq bacarığı).

Müəllifə görə bu metodoloji yanaşma, sərmayənin deyil, bölgənin əmək potensialının miqdarı və onların peşə hazırlığının keyfiyyəti, sənaye, həmçinin tikinti təşkilatlarının istehsal güclərinin həcmi, aqrar təsərrüfatın istehsal imkanları, nəqliyyat marşrutlarının uzunluğu və nəqliyyat vasitələri mövcudluğu ilə müəyyənləşdirilən iqtisadi potensialının tərifinə uyğundur. qeyri-istehsal sahəsinin inkişafı, elm və texnikanın nailiyyətləri, tədqiq edilmiş mineral ehtiyatları, yəni birlikdə cəmiyyətin istehsal güclərini təşkil edən elementlərdir.

Təhlillərdən göründüyü kimi, bölgənin investisiya potensialının xüsusiyyətləri çoxşaxəlidir.

Bölgə daxil olmaqla bir iqtisadi qurumun investisiya potensialı, investisiya mənbələrini (daxili və xarici) mənimsəmək qabiliyyətini təmsil edir. Kəmiyyət baxımından, investisiya potensialı bölgə iqtisadiyyatına mümkün olan maksimum sərmayə həcminə bərabərdir və bunun heç bir nəticə vermədiyi həddədir, yəni potensialdan artıq həyata keçirilmiş yeni bir investisiya layihələrinin xalis cari dəyərinin (RV) göstəricisi mənfidir.

İnvestisiya zamanı investisiya potensialı qeyri-xətti olaraq dəyişir. Ya azalda bilər (istifadə olunmayan investisiya imkanları bağlanır), ya da arta bilər (istifadə olunmamış köhnə imkanlar bağlanır, lakin yeni investisiya imkanları meydana çıxır).

İqtisadi məzmunu baxımından investisiya potensialı milli sərvət, istehsal gücləri, maddi-texniki baza kimi iqtisadi kateqoriyalarla təmasda olur.

“İnvestisiya potensialı” kateqoriyasına dair araşdırmalar belə təklif edir:

- strukturları birləşdirmə prinsiplərini seçmək və əsaslandırmaq üçün metodoloji problemin həlli;
- investisiya potensialının elementləri;
- investisiya potensialının və onu təşkil etməkdə olan elementlərin formalaşmasına, istifadəsinə və çoxalmasına təsir göstərən amillərin araşdırılması;
- investisiya potensialının qiymətləndirilməsi üçün metodologiyanın hazırlanması;
- investisiya potensialından istifadənin səmərəliliyinin artırılması şərtlərinin hərtərəfli öyrənilməsi.

Hal-hazırda bölgənin investisiya potensialının formalaşdırılmasında iqtisadi problemlərə bir sıra ənənəvi yanaşmaların yenidən nəzərdən keçirilməsi vacibdir. İnvestisiya potensialının qiymətləndirilməsi üçün ayrılmaz bir göstərici sistemi yaratmaq və onun tətbiqi mexanizmini inkişaf etdirmək lazımdır.

Aşağıdakı vəzifələri həll etmək məqsədilə bölgənin investisiya potensialının qiymətləndirilməsi zəruridir (Məmmədov İ.S. 2015: s.345).

1) investisiya resurslarının investisiya fəaliyyətinə cəlb olunma dərəcəsinin müəyyənləşdirilməsi;

2) investisiya potensialının tətbiqi göstəricilərini (investisiya fəaliyyətinin göstəriciləri) bölgənin investisiya potensialının aktiv hissəsinin iqtisadi qiymətləndirilməsi ilə müqayisə edərək investisiya potensialından istifadə dərəcəsini müəyyənləşdirmək;

3) investisiya potensialından istifadə səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi.

İnvestisiya potensialının quruluşunun öyrənilməsində ardıcılıq prinsipinin tətbiqi, bu sistemin səviyyələrini təşkil edən müxtəlif sifarişli potensiallarla təmsil olunan alt sistemlərdən ibarət bir sistem olaraq nəzərdən keçirməyimizə imkan verir. İnvestisiya potensialının məcmu quruluşu aşağıdakı bloklarla təmsil oluna bilər.

Birinci blok, investisiya bazarının investisiya prosesini əsas və dövriyyə fondları ilə təmin etmə qabiliyyətini ifadə edən istehsal potensialını təmsil edir.

İkinci blok maliyyə potensialını təmsil edir - investisiya prosesini, kapitalın təkrar istehsalını təmin edə bilən bir sıra maliyyə mənbələri.

Üçüncü blok əmək potensialını təmsil edir - investisiya prosesini, kapitalın istehsal və maliyyə ehtiyatlarının minimum geri qaytarılma müddətində xərcləri ilə təkrar istehsalını təmin edə bilən əmək ehtiyatlarının məcmusunu təmsil edir.

Dördüncü blok təbii resurs potensialıdır.

Beşinci blok yenilik potensialıdır.

Resurs atributuna əsaslanan investisiya potensialının təklif olunan strukturu spesifikdir. Bu vəziyyətdə daha yüksək səviyyənin potensialı aşağı səviyyənin potensialından ibarətdir. Məsələn, istehsal potensialı müəyyən istehsal mənbələrinin potensialından və s. İbarətdir. Investisiya potensialının strukturunun öyrənilməsi müxtəlif səviyyəli potensiallar arasında və eyni səviyyəli potensiallar arasındakı əlaqənin təhlilini əhatə etməkdədir.

Həm də bir sistem kimi investisiya potensialının xüsusiyyətlərinin, onu təşkil edən struktur elementlərinin xüsusiyyətlərinə endirilməməsini də nəzərə almaq gərəkdir. Potensialın ayrı bir tərkib hissəsinin bütövlükdə investisiya potensialının dəyərində təsirinin araşdırılması yalnız eyni səviyyəli potensialın birgə hərəkəti nəzərə alınmaqla mümkündür. Məsələn, istehsal ehtiyatlarındakı dəyişikliklərin investisiya potensialına təsirini qiymətləndirmək lazımdırsa, digər investisiya mənbələrindəki dəyişiklikləri (təbii, əmək, yenilikçi) qiymətləndirmək və bu dəyişiklikləri nəzərə alaraq investisiya potensialının yeni vəziyyətini qiymətləndirmək lazımdır. Bir sistem kimi investisiya potensialının bu xüsusiyyəti iqtisadi qiymətləndirmə metodologiyası hazırlanarkən nəzərə alınmalıdır.

Investisiya potensialının struktur elementlərinin qarşılıqlı əlaqələrini təhlil edərkən investisiya mənbələrinin bir-birinə tamamlayan və qarşılıqlı əvəzolma kimi xüsusiyyətlərini, eləcə də onların nadirliyini və məhdudluğunu nəzərə almaq lazımdır. Dəyişdirilə bilmə xüsusiyyəti, müəyyən bir nisbətdə bir qaynaq sistemində digər bir qaynaq tərəfindən kompensasiya, azalma və ya artım ehtimalını nəzərdə

tutur. Tamamlayıcılıq xüsusiyyəti sistemdəki bir iqtisadi mənbədəki artımın digər mənbənin miqdarının eyni vaxtda artmasını nəzərdə tutması deməkdir. İqtisadi qaynaqların bu xüsusiyyətləri müxtəlif səviyyələrin potensialları öyrənilərkən nəzərə alınmalıdır.

İnvestisiya potensialının strukturunu bir sıra digər xüsusiyyətlərə görə öyrənmək mümkündür: ərazi, sektoral, təkrar istehsal.

Sektor meyarı əsasında iqtisadiyyat sahələrinin və istehsal komplekslərinin investisiya potensialı müəyyənləşdirilir. Ayrı-ayrı ərazilərin investisiya potensialının ölçüsü və iqtisadi fəaliyyət növü sahələrarası və bölgələrarası əlaqələrin inkişaf səviyyəsindən təsirlənir.

Tədqiqatın ən çətin obyektini investisiya potensialının təkrar istehsal strukturudur ki, bu isə onun ayrı-ayrı elementlərinin təkrar istehsalının təhlili yolu ilə nəzərdən keçirilə bilər. İnvestisiya potensialının ayrı-ayrı elementlərinin reproduktiv prosesləri iqtisadi ədəbiyyatda hərtərəfli öyrənilmişdir.

Bir sistem kimi investisiya potensialının analizinə təkrar istehsal yanaşması, struktur elementlərinin təkrar istehsal mərhələləri ilə bölüşdürülməsini tələb edir: istehsal potensialı, paylama potensialı, mübadilə potensialı və istehlak potensialı.

İnvestisiya potensialının tərkib hissələrinin əsasını müəyyən bir dəyər və keyfiyyət şərti ilə xarakterizə olunan müvafiq iqtisadi mənbələr təşkil edir.

İqtisadi mənbələr (fransız mənbəyindən - köməkçi vasitələrdən) cəmiyyətin tarixən müəyyən olunmuş istehsal münasibətləri sistemi çərçivəsində istehsal güclərinin inkişafının hər bir mərhələsində malik olduğu və iqtisadi və sosial inkişafda konkret hədəflərinə çatdığı iqtisadi potensialın əsas elementləridir.

İstehsal potensialının ehtiyatlarına əsas istehsal, həmçinin qeyri-istehsal aktivləri, sənaye maddələrinin (əmək əşyaları) və uzunmüddətli malların ehtiyatları və ehtiyatları şəklində iqtisadi resursların bir hissəsi daxildir.

Əmək potensialının mənbələri bölgənin intellektual və əmək ehtiyatları daxil olmaqla demoqrafik mənbələrdir.

İnvestisiyaların yenilikçi məzmunu alıcı ölkənin intellektual resurslarının nisbətən yüksək səviyyədə inkişafını tələb edir, monoton, zəhmət tələb edən proseslərin investisiya qoyuluşu üçün intellektual resursların rolu əhəmiyyətsizdir.

Təbii potensialın mənbələri tədqiq edilmiş və uçota alınan bütün növ təbii ehtiyatlardır (mineral xammal ehtiyatları, yanacaq və enerji ehtiyatları, torpaq, meşə, su və istirahət mənbələri).

Təbii ehtiyatların dəyəri istehsal prosesində iştirakla müəyyən edilir. Bölgədə mövcud olan meşə ehtiyatları və odunsuz dəyərlər (yem, ovçuluq və ticarət ehtiyatları, yabani bitkilərin meyvələri və meyvələri, göbələklər, dərmanlar bitkilər və s.). Bölgədəki meşə torpaqlarının ümumi sahəsi 67,7 milyon hektara çatır ki, bu da ərazisinin 72,5% -ni təşkil edir.

Maliyyə mənbələri dövlətin, onun müəssisələrinin, təşkilatların, qurumların sərəncamında olan fondlardır. Maliyyə mənbələri ümumilikdə sosial məhsul və milli gəlirdir. Onların paylanması və bölüşdürülməsi zamanı maliyyə mənbələri formalaşır. Bölgənin maliyyə mənbələrinə aşağıdakılar daxildir: mənfəət, əsas fondların təkrar istehsalı üçün nəzərdə tutulmuş amortizasiya ayırmaları, bütün səviyyələrdə dövlət və bələdiyyə büdcələrinə ayırmalar, əhalinin əmanətləri .

Maliyyə (pul) mənbələri istehsal faktoru deyil, lakin istehsal amillərini optimal nisbətdə birləşdirə bilən və investisiya proqramlarının və layihələrinin icrası zamanı səmərəli istifadəsini təmin edən bir vasitə olaraq çıxış etməkdədir ki, bu isə maliyyə mənbələrinin investisiyanın elementləri (xüsusi olsa da) kimi təsnif edilməsinə imkan verir.

İnnovasiya potensialının investisiya potensialı sisteminin struktur elementi kateqoriyası nəzəri və metodoloji cəhətdən ən az inkişaf etmişdir.

İnnovasiya potensialı cəmiyyətin inkişafının bu mərhələsində əldə etdiyi elmi, həmçinin texniki biliklərin və praktik təcrübələrin məcmu qabiliyyəti olaraq başa düşülür. Bu təriflə innovasiya potensialının dəyəri elmi və texniki potensialın tətbiqinin məhsuludur. İnnovativ potensialın daşıyıcıları fundamental tədqiqatların nəticələri, elmi kəşflər, ixtiralar, elmi və eksperimental dizayn işlərinin nəticələri

şəklində elmi və texniki məlumatlar tərəfindən təqdim olunan informasiya mənbələridir.

İqtisadi və investisiya potensialının elementar tərkibinin oxşarlığına baxmayaraq, bu potensialın əsasını təşkil edən “investisiya mənbələri” və “iqtisadi mənbələr” anlayışlarının eyni olmadığını unutmamalıyıq.

İnvestisiya resursları iqtisadi resursların bir hissəsidir, eyni zamanda hər növ iqtisadi mənbələr (maddi-texniki, maliyyə, əmək, məlumat, təbii və s.) İnvestisiya kimi təsnif edilə bilməz.

Bu işdə bir investisiya mənbəyi mümkün hansısa bir investisiya fəaliyyətinin mənbəyi kimi başa düşülür. İqtisadi və investisiya mənbələri, iqtisadi və investisiya potensialı anlayışları arasındakı əlaqəyə məhz bu mövqelərdən baxılır. İqtisadi qaynaq olaraq müəssisənin balansındakı əsas vəsaitlər uçota alınır. İnvestisiya mənbəyi olaraq əsas vəsaitlər bir tərəfdən amortizasiya hesablandığı üçün şirkətin öz investisiya mənbəyini təşkil edir və digər tərəfdən istehsalın inkişafına qalıt dəyərindən aşağı miqdarda investisiya cəlb edilərkən təminat kimi istifadə oluna bilər.

Hansısa maliyyə mənbələri iqtisadi bir qaynaqdır, ancaq yalnız əsas kapitalla qoyula bilən maliyyə mənbələri investisiya mənbəyidir. Beləliklə, cari hesablardakı vəsait investisiya mənbəyi deyildir, çünki istənilən vaxt müştəri tərəfindən xərclənə bilər.

Amortizasiya vasitələri sadə çoxalma üçün kifayət olmalıdır. Ancaq bunun üçün müəllifə görə iki əsas şərt yerinə yetirilməlidir (Корнаи Я. 2012: с.6-7).

1) mənfəət vergisi bazasını azaldaraq amortizasiya ayırmaları əsas fondların alınması üçün istifadə olunmalı, eyni zamanda əməliyyat fondlarından amortizasiya ayırmalarının real iqtisadi mənası olduğu nəzərə alınmalıdır. Təcrübədə göstərildiyi kimi, bəzi müəssisələr zərərli olduqları üçün investisiya proqramlarında iştirak etmirlər, bu da hesablanmış amortizasiyanın təkrar istehsal prosesindən geri çəkilməsinə səbəb olmaqdadır. Bundan başqa iflas edən müəssisələr amortizasiya xərclərindən istifadə edə bilməzlər. Bu, iqtisadiyyatına investisiya mənbələrinin strukturundakı köhnəlmə payının azalmasının səbəblərindən biridir;

2) inflyasiyanın amortizasiya xərclərinin maya dəyərinə təsirini azaltmaq üçün sistemativ olaraq profilaktik tədbirlərin tətbiqi zəruridir.

Aydındır ki, inflyasiya səviyyəsi nə dərəcə yüksəkdisə, təkrar istehsal dəyəri ilə balans dəyəri arasındakı fərq o qədər çoxdur. Amortizasiya xərclərini qorumaq üçün yalnız yüksək inflyasiya dövründə deyil, daim aşağıdakı mexanizmlərdən daha geniş miqyasda istifadə etmək lazımdır (Корнаи Я. 2012: с.6-7).

- əsas vəsaitlərin təkrar dəyərləndirilməsi mexanizmi (bu günə qədər yalnız yüksək inflyasiya dövründə tətbiq edilir və buna görə də istənilən effekti vermir).

Mənfəət və borc vəsaitləri hesabına maliyyə qaynaqları çatışmazlığı dövründə sadə təkrar istehsalın maliyyələşdirilməsi sadə təkrar istehsal nəzəriyyəsinə ziddir və bölgənin investisiya cəlbədiciliyinin azalmasına səbəb olur.

2.3. Azərbaycanda investisiya bazarının dövlət tənzimlənməsi

Enerji qiymətlərindəki kəskin azalma da daxil olmaqla, qlobal iqtisadiyyatda baş verən böhranlı proseslər fonunda, ölkədə inhisarlaşdırma, sahibkarlığın inkişafı, iş mühitinin yaxşılaşdırılması, daxili bazarın və yerli istehsalçıların maraqlarının qorunması, investisiyaların və ixracatın təşviqi üçün geniş tədbirlər təmin edən geniş iqtisadi islahatlar aparılır. Görülən tədbirlər arasında lisenziyaların sayının 59-dan 37-yə endirilməsi, sahibkarlıq fəaliyyətində aparılan yoxlamaların dayandırılması, gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi, sərmayəçilərin müxtəlif güzəştlərə çıxış əldə edə biləcəyi investisiya sənədlərinin verilməsi, sərbəst ticarət zonası, sənaye, həmçinin kənd təsərrüfatı parkları, sənaye zonalarının yaradılmasıdır. sahibkarlara güzəştli kreditlərin verilməsi və daha artıq şey.

Dünya Bankı Qrupunun aparıcı nəşri olan “Doing Business 2019: Hamı üçün Bərabər Fərsət” ə əsasən, Azərbaycan 190 dövlət arasında əlverişli iş mühiti reytingində 65-ci yerdədir. Respublikamız postsovet ölkələrindən Qırğızıstan (75-ci yer), Ukrayna (80-ci), Özbəkistan (87-ci), Tacikistan (128-ci) kimi ölkələri qabaqlayır.

Qeyd edək ki, “Doing Business” araşdırması müəssisələrin yaradılması və istismarı, xarici ticarət əməliyyatları, vergilərin ödənilməsi və müəssisələrin ləğvi

daxil olmaqla, müəssisələrin bütün iş dövrü boyu ölkədəki sahibkarlıq fəaliyyətini tənzimləyən qaydaları təhlil edir.

Məlumata görə, ötən dövr ərzində Azərbaycan bu istiqamətlərdə üç uğurlu islahat həyata keçirmişdir: elektrik təchizatı sisteminə qoşulma, vergi və beynəlxalq ticarət. İslahatlar bir iş qurma şərtlərini sadələşdirdi və nəticədə ölkənin investisiya cəlbediciliyinin artmasına kömək etdi.

İndi Azərbaycan aşağıdakı göstəricilər üzrə yüksək reytingli mövqelərə malikdir:

- müəssisələrin qeydiyyatı - 5-ci yer;
- əmlakın qeydiyyatı - 22-ci yer;
- investorların müdafiəsi - 32-ci yer;
- vergi - 40-cı yer;
- müqavilələrin icrası - 44-cü yer.

Bildiyiniz kimi Doing Business reytingi xarici investorlar tərəfindən geniş təhlil olunur; böyük investorlar müəyyən bir ölkədəki investisiyalarla bağlı qərarlar verərkən dünya reytingini öyrənirlər ki, bu da indiki inkişaf mərhələsində Azərbaycan üçün çox vacibdir. Beynəlxalq reytinglərdə yüksək səviyyədə qalmaq dövlət iqtisadiyyatına xarici investisiyalar daxil olmasına kömək edir.

Beynəlxalq təşkilatlar Azərbaycanda iş aparmaq üçün yaradılan şəraiti yüksək qiymətləndirdilər, lakin biz bununla kifayətlənmirik: ölkədə işgüzar mühitin və iqtisadiyyatın investisiya cəlbediciliyinin daha çox yaxşılaşdırılmasına yönəlmiş islahatlar davam edir.

İqtisadi islahat çərçivəsində prezidentin iqtisadi islahatlar üzrə köməkçisi institutu və gələcək islahatların planlaşdırılması üçün əsas platformaya çevrilməsi nəzərdə tutulan İqtisadi İslahat Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi yaradıldı.

Milli iqtisadiyyat ilə onların əsas sektorları ilə bağlı nüfuzlu beynəlxalq bir qurumla birlikdə hazırlanan strateji yol xəritələrinin əsas vəzifəsi iqtisadiyyatı şaxələndirməkdir. Sənəd üç dövrü əhatə etməkdədir: 2020, 2020-2025-ci illərədək və 2025-ci ildən sonra. Hökumətin əsas vəzifəsi maliyyə sisteminin sabitliyini qorumaq və Dövlət Neft Fondundan transfertlərdən asılılığı azaltmaqdır. Dövlət

əmlakının geniş miqyaslı özəlləşdirilməsi də nəzərdə tutulmaqdadır ki, bunun üçün yaxın vaxtlarda “Dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi haqqında” qanun qəbul ediləcəkdir.

Kənd təsərrüfatının inkişafı ölkə iqtisadiyyatında prioritetlərdən biri olacaqdır; iqtisadi rayonların hər birində kənd təsərrüfatı sığortası fondu və aqro-inkubatorların yaradılması planlaşdırılır.

Ağır sənaye ilə maşınqayırma üçün dəstək başqa bir sahə olacaqdır. Tapşırıqlardan biri də kənd təsərrüfatı maşınları, qazma avadanlığı və qara metalurji məhsullarının idxalını azaltmaqdır. Bu sahəyə qoyulan ən böyük sərmayə 2019-cu ilədək Sumqayıtda beş zavoddan ibarət bir metallurgiya kompleksinin yaradılmasına yönəldiləcək; Layihə dəyəri 1,225 milyard Avro olaraq qiymətləndirilir.

Turizm Azərbaycan iqtisadiyyatının üçüncü böyümə nöqtəsi olmaqdır. Turizm infrastrukturunu inkişaf edir; Strateji yol xəritələrinə görə, sağlamlıq, qış, ekoloji və digər turizm növlərinin inkişafına yatırımlar təşviq edilir.

Nəqliyyat sektorunun inkişaf etməsi Azərbaycan üçün xeyli əhəmiyyətə sahibdir. Avropa ilə Asiya arasında Azərbaycan ərazisindən keçən dəmir yolu əlaqəsinin yaradılması malların daşınma müddətini 30 gündən 15 günədək azaldır. Şərq-Qərb Nəqliyyat Dəhlizinin tarixi İpək Yolunun bərpasına işarə edir. Digər mühüm nəqliyyat layihəsi Şimal-Cənub dəmir yolu dəhlizidir. Azərbaycan hər iki strateji layihədə fəal iştirakçı və investordur. Azərbaycanda inşa edilən Xəzər dənizindəki ən böyük beynəlxalq dəniz ticarət limanı da nəqliyyat infrastrukturuna əhəmiyyətli töhfə verəcəkdir.

Dövlət sahibkarlığı dəstəkləyir və bu dəstəyin son tədbirlərindən biri isə mövcud Vergi Məcəlləsinə dəyişiklik və əlavələrin edilməsi - həm həcmi, həm də əhəmiyyəti baxımından ciddi. Onların əsas məqsədi sahibkarlığın inkişafı üçün daha əlverişli şərait yaratmaq, sahibkarlıq subyektləri ilə vergi orqanları arasında qarşılıqlı etimad səviyyəsini yüksəltmək, nağdsız əməliyyatları artırmaq, pul dövriyyəsini tənzimləmək, müxtəlif fəaliyyət sahələrinin inkişafına təkan vermək, investisiyalar və yeni texnologiyalar cəlb etmək, ixracı stimullaşdırmaq və şəffaf bir mühasibat sistemi yaratmaqdır. Dəyişikliklər paketi xarici təcrübənin öyrənilməsi

əsasında beynəlxalq təşkilatlar ilə sıx əməkdaşlıq şəraitində hazırlanmışdır (Корнаи Я. 2012: с.6-7).

İnvestisiyaları təşviq etmək üçün Vergi Məcəlləsində sahibkarlar üçün maliyyə güzəştləri nəzərdə tutan dəyişiklik edilmişdir. Xüsusilə, sərmayəçi kimi fəaliyyət göstərməkdə olan hüquqi və fərdi sahibkarlara yeni layihələr üçün vergi və gömrük güzəştlərinə səbəb olan investisiya təşviqi sertifikatı veriləcəkdir. Sertifikat sahibləri yeddi il müddətinə 50% gəlir vergisi ödəməkdən azad ediləcəklər. Sahibkarlıq subyektləri yeddi illiyə əmlak və torpaq vergiləri ödəmək ehtiyacından qurtulacaqlar. “Gömrük tarifi haqqında” Qanuna dəyişikliklər sahibkarları yeddi il ərzində idxal olunan maşınlar, avadanlıqlar və prioritet sahələrdə iş yaratmaq üçün müxtəlif cihazlara gömrük rüsumu ödəməkdən azad edir.

Azərbaycanda ixrac potensialının inkişafına yönəlmiş mühüm qərarlar Prezidentimiz İlham Əliyevin “Qeyri-neft məhsulunun ixrac prosesinin təşviqi ilə əlaqəli əlavə tədbirlər barədə” 1-i mart 2016-cı il tarixi və “Maliyyələrin bir hissəsinin ödənilməsi mexanizminin müəyyənləşdirilməsi və tənzimlənməsi prosedurunun təsdiq edilməsi haqqında” 5-i oktyabr 2016-cı il tarixi fərmanlarıdır. Xarici dövlətlərə ixrac missiyalarının təşkil edilməsi, xarici bazarların öyrənilməsi və marketinq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi, Made in Azərbaycan markasının xarici bazarlar üzrə tanıtılması, ixrac ilə əlaqəli əcnəbi şirkətlərdə yerli şirkətlər tərəfindən sertifikat və patent alınması, habelə tədqiqat proqramları və ixrac inkişaf layihələri. Bu fərmanlar ixracat dövrünə daxil olan bütün yol boyunca dövlət tərəfindən ixracatçılara yardım mexanizmlərini müəyyənləşdirir. Bu mexanizmlərin məqsədi ölkədə özəl sektoru təkmilləşdirmək və ticarət imkanlarını genişləndirməkdir.

Fərmanlara əsasən ixracın təşviqi dövlət büdcəsi hesabına və ixrac olunan məhsul növlərindən, istehsal prosesində istifadə edilən yerli komponentlərdən, Azərbaycanda istehsal edilən qeyri-neft məhsullarının dəyər payından asılı olaraq təmin edilir. İxracın təşviqi üçün ödənişlərin əsas məbləği bəyan edilmiş ixrac edilmiş malların gömrük dəyərinin 3% -dir. İxracın təşviqi sənədi İqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən sahibkarın tələb etdiyi tarixdən etibarən 10 gün ərzində verilir. Sənədi yalnız özəl sektorun nümayəndələri əldə edə biləcək.

Bu sərəncamlara uyğun olaraq, ölkənin Nazirlər Kabineti qeyri-neft məhsullarının ixrac olunması ilə məşğul olan şəxslərə təşviqlərin verilməsi qaydasını, ixracın təşviqi mexanizminə tabe olan qeyri-neft məhsullarının siyahısını, habelə onlara tətbiq olunan əmsalları təsdiq etdi.

Ölkə prezidenti eyni zamanda ABAD (ailə biznesinə sadələşdirilmiş dəstək) bir hüquqi şəxsin yaradılması barədə bir fərman imzaladı. Vətəndaşların Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafında, kiçik, həmçinin orta sahibkarlığın inkişafında, əhəlinin məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsində və rəqabət qabiliyyətli ailə təsərrüfatlarının formalaşmasında iştirakını dəstəkləmək üçün sosial yönümlü layihələr həyata keçirmək üçün ABAD mərkəzləri yaradılmışdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 07 avqust 2020-il tarixli Fərmanına əsasən yaradılmış Azərbaycan Investisiya Holdinqi Azərbaycanda həyata keçirilən davamlı struktur islahatlarının iqtisadiyyatın səmərəliliyinin daha da artırılması məqsədlərinə xidmət edəcəkdir.

Beləliklə, qlobal iqtisadi amillərin Azərbaycan iqtisadiyyatına mənfi təsirinə baxmayaraq, şaxələndirmə, iş və investisiya mühitinin sistematik yaxşılaşdırılması, sahibkarlığın inkişafı, habelə modern tələblərə cavab verən çevik islahatlar hesabına sabitləşir.

III FƏSİL. POST-NEFT DÖVRÜNDƏ İNVESTİSİYA POTENSİALINDAN İSTİFADƏ MEXANİZMLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

3.1. Dövlətin investisiya potensialından istifadəyə əsaslanan iqtisadi siyasətinin prioritet istiqamətləri

Milli iqtisadiyatın stimullaşdırılması və inkişafı üçün investisiya axınlarının artırılmasını təmin etmək zəruridir. Bu da öz-özlüyündə dövlət tərəfindən səmərəli investisiya siyasətinin işlənilib hazırlanması və reallaşdırılmasını nəzərdə tutur. Dövlətin investisiya siyasəti ölkənin müsbət investisiya imicinin, əlverişli investisiya mühitinin və ümumi iqtisadi artımının təmin edilməsinə istiqamətlənmiş iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsini təşkil etməkdədir. Bu, ölkənin iqtisadiyyatına, onun ayrı-ayrı sfera və sahələrinə investisiyaların zəruri səviyyə və strukturunun təmin edilməsi, reproduktiv fəaliyyətin əsas agentlərinin - əhali, sahibkarlar və dövlətin investisiya fəallığının yüksəldilməsi üzrə qarşılıqlı əlaqəli məqsəd və tədbirlərin kompleksidir. Dövlətin investisiya siyasəti, nə qədər ki investisiya sferasında sivil “oyun qaydalarını” yaradır və idarəetmənin bütün səviyyələrində investisiya fəallığının aktivləşdirilməsinə imkan verir, təyin edicidir. O, iqtisadi artımın yüksəldilməsinə, təzə iş yerləri yaradılmasına, yeni avadanlıqlar və texnologiyaların tətbiqi hesabına maddi istehsal sahələrində və xidmət sferasında struktur dəyişikliklərinin reallaşdırılmasına yönəlmişdir və son nəticədə xalq təsərrüfatının formalaşması və inkişafı üçün möhkəm təməl təşkil edir. Onun səmərəli reallaşdırılmasında ölkənin investisiya cəlbediciliyi, rəqabət qabiliyyətliliyinin səviyyəsi, iqtisadi sabitlik və təhlükəsizliyi, əhəlinin sosial-iqtisadi həyat səviyyəsi asılıdır.

Azərbaycanın dövlət investisiya siyasətinin yeni istiqamətlərinin formalaşmasının zəruriliyi burada iqtisadi artıma investisiya mühitində səmərəli mexanizmlərin yaradılmasına, dayanıqlı inkişaf strategiyasının konseptual əsaslarının reallaşması üçün şəraitin yaradılmasına və inteqrasiya proseslərinin təmin edilməsinə yönəlmiş iqtisadi və sosial islahatların reallaşdırılması ilə şərtlənir. Bu məsələlərin həlli Azərbaycanda dövlət idarəetmə mexanizmlərinin müasir

inkişafı kontekstində xüsusi aktualıq kəsb edir. İstənilən iqtisadi sistemin dayanıqlı inkişafının vacib şərtini cəlb edilmiş resursların və toplanmış iqtisadi potensialın səmərəli istifadəsi hesabına əldə edilən yüksək investisiya fəallığı təşkil edir. Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafının müasir mərhələsində vurğu dövlətin investisiya məsələlərinin üzərinə düşür, hansılar ki kapitalın hərəkətinin qlobal meylləri və onların tənzimlənməsi kontekstində qlobal iqtisadi məkanda ölkələrin inteqrasiya dərəcəsi nəzərə alınmaqla nəzərdən keçirilir.

Cədvəl 4: Milli investisiya siyasətlərində dəyişikliklər, 2000-2019 (göstəricilərin sayı)

İllər	Dəyişiklik edən dövlətlərin sayı	Tənzimləyici dəyişikliklərin sayı daxil edilməklə;	Liberallaşdırma /təşviq	Məhdudlaşdırma/ tənzimləmə	Neytral/qeyri-müəyyən
2000	46	81	75	5	1
2001	51	97	85	2	10
2002	43	94	79	12	3
2003	59	125	113	12	-
2004	79	164	142	20	2
2005	77	144	118	25	1
2006	70	126	104	22	-
2007	49	79	58	19	2
2008	40	68	51	15	2
2009	46	89	61	24	4
2010	54	116	77	33	6
2011	51	86	62	21	3
2012	57	92	65	21	6
2013	60	87	63	21	3
2014	41	74	52	12	10
2015	49	100	75	14	11
2016	59	125	84	22	19
2017	65	144	98	23	23
2018	55	112	65	31	21
2019	54	107	66	21	20

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi,
<https://www.stat.gov.az/news/macroeconomy.php>, 2020

Bazar mühitində investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsinin dünya praktikasına tarixi ekskursiya onu göstərir ki, makroiqtisadi sabitlik dövründə bu sferada dövlət siyasətində investirlərə təsirin dolayı metodları, böhran dövründə isə dövlət

idarəetmə mexanizmlərinin tətbiqinin birbaşa metodları prioritet təşkil etmişdir. Dövlətin investisiya siyasəti konsepsiyasının inkişafının müasir vəziyyəti institusional əsasların sistemli möhkəmlənməsi və inkişafını, iqtisadiyyata kapital axınını və sahibkarlıq təşəbbüsünün inkişafını stimullaşdıran investisiya fəaliyyətinin sabit və şəffaf qaydalarının qurulması yolu ilə investisiya cəlbinin yeni forması və metodlarının axtarışını nəzərdə tutur.

2000-ci illərin meylləri göstərir ki, ölkə əsasən liberallaşdırmadan və investisiya stimullarından istifadə edirlər. 2019-cu ilin yekunlarına görə 54 ölkədə dövlət investisiya siyasətinin dəyişilməsi üzrə 107 tədbir qəbul edilmişdir ki, onlardan 66-sı investisiya fəaliyyətinin liberallaşdırılmasına və stimullaşdırılmasına yönəlmiş, 21-i isə məhdudlaşdırıcı və tənzimləyici xarakter daşımışdır.

Öz nöbətində kapitalın dünya axınlarının hərəkətinə ən böyük təsirə fiskal, həmçinin pul-kredit siyasətinin reallaşdırılması, habelə texnoloji dəyişikliklərin, o cümlədən iqtisadiyyatın rəqəmsallaşdırılması hesabına investisiyaların dövlət tənzimlənməsi iqtisadi metodları malikdir.

Dayanıqlı iqtisadi artımı təmin edən investisiyalara maraq göstərən keçid iqtisadiyyatı ölkələrində qlobal investisiya meylləri nəzərə alınır. 2020-ci ilin dünya investisiyaları haqqında Hesabata əsasən COVID-19 böhranı birbaşa xarici investisiyaların kəskin aşağı düşməsinə səbəb olacaqdır. Proqnoza əsasən 2020-ci il birbaşa xarici investisiyaların qlobal axınları 2019-cu ildəki 1.54 trilyon ABŞ dolları ilə müqayisədə 40% ixtisar olacaqdır. Bu 2005-ci ildən etibarən birinci dəfə birbaşa xarici investisiyaların 1 trilyon ABŞ dollarından aşağı düşməsinə gətirib çıxaracaqdır. Proqnoza görə 2021-ci il birbaşa xarici investisiyalar daha 5-10% ixtisar olacaq və 2022-ci ildə bərpa olunmağa başlayacaqdır. Təsir hər yerdə ciddi olsa da regiondan aslıdır. İnkişaf etmiş ölkələrdə birbaşa xarici investisiyaların daha da aşağı düşməsi gözlənilir, nə qədərki onlar intensiv dəyər yaradılmasının qlobal zəncirinə və hasilat sahələrinə investisiyalara daha çox güvənilir. İnkişaf etmiş ölkələrin arasında görsənirki Avropada birbaşa xarici investisiyalar 30-45% ixtisar olunacaq ki, şimali Amerika və başqa inkişaf etmiş ölkələrə nəzərən (20-35%) əhəmiyyətli dərəcədə böyükdür. 2019-cu ildə inkişaf etmiş ölkələrə axınlar

bütövlükdə 5% - 800 milyard dollara qədər artmışdır. Eyni zamanda keçid iqtisadiyyatı ölkələrinə birbaşa xarici investisiyaların 30-45% ixtisar olunacağı gözlənilən dövrdə birbaşa xarici investisiyaların qlobal axınlarının kəskin ixtisarına baxmayaraq beynəlxalq istehsal sistemi iqtisadi artımda və inkişafda vacib rolunu davam etdirir. Birbaşa xarici investisiyaların qlobal axınları müsbət qalacaqdır və birbaşa xarici investisiyaların mövcud həcmi artmaqda davam edəcək, hansı ki 2019-cu ilin axırında 36 trilyon dollar təşkil etmişdir.

Hazırkı dövrdə Azərbaycan Respublikasında investisiya aktivliyinin stimullaşdırılmasının dövlət siyasəti fəal şəkildə həyata keçirilir. 2020-ci il yanvar-noyabr dövlətin sosial-iqtisadi inkişafı üzrə bütün maliyyələşmə mənbələrindən əsas fondlara 12,7 milyard manatdan bir qədər çox yönəlmişdir ki, 2019-cu ilin uyğun dövrünə nəzərən 4,0% aşağı olmuşdur. Investisiyaların sahəvi strukturunda aparıcı yerləri iqtisadiyyatın sənaye (61,1%), tikinti (16,1%) və nəqliyyat (10,6%) kimi sahələri tutur. İqtisadiyyata investisiyaların ümumi həcmində digər sahələrin payları aşağıdakı kimi olmuşdur: informasiya və rabitə - 0,9%, səhiyyə-1,1%, təhsil-0,5%, turistlərin yerləşdirilmə və ictimai iaşə-1,2%, istirahət, əyləncə, həmçinin incəsənət-0,6%. Neft-qaz sektoruna investisiyaların həcmi 8,4% artıbdir, qeyri-neft-qaz sahəsinə yönəldilmiş vəsaitin həcmi isə 11,0% aşağı düşmüşdür. Hal-hazırda investisiya siyasətinin prioritet istiqamətlərini infrastrukturun inkişafı, qeyri-neft sektoru və respublikanın regionlarına investisiya axınlarının stimullaşdırılması, onların sonuncular arasında bölgüsünün optimallaşdırılması, ölkədə investisiya fəaliyyətinin sosial yönümlüyünün gücləndirilməsi təşkil edirlər.

Bizim GZİT təhlil Azərbaycanda dövlət investisiya siyasətinin aşağıdakı xüsusiyyətlərini aşkara çıxarmışdır:

Güclü cəhətlər: səmərəli investisiya mühiti yaradılmasına dövlət dəstəyi.

Zəif cəhətlər: birbaşa xarici investisiyaların konsentrasiyası, xüsusi ilə neft-qaz sektorunda; investisiyalarda dövlətin əhəmiyyətli payı; özəl təşəbbüsün zəif dinamikası.

İmkanlar: özəl investisiyaların təşviqi;

Təhdidlər: istehsal sektoru ilə müqayisədə infrastruktur layihələrinə investisiyaların cəlbinin prioritet təşkil etməsi.

Dayanıqlı inkişafın imperativləri Azərbaycan Respublikasında dövlətin investisiya siyasəti qabağında yeni vəzifələr qoyur və onu daha müxtəlif edir. Bizim fikrimizcə orta müddətli perspektivdə aşağıdakı nüanslara diqqət yetirmək lazımdır:

- investisiya bazarının normativ-hüquqi bazasının formalaşdırılması;
- dövlət investisiyalarının idarə edilməsinin keyfiyyətinin, həmçinin investisiya siyasətinin reallaşdırılmasına görə dövlət orqanlarının məsuliyyətinin yüksəldilməsi;
- investisiyaların maliyyələşdirilməsinin etibarlı mənbələrinin və yeni metodlarının aşkara çıxarılması, kapital qoyuluşları üçün iqtisadiyyatın prioritet sektorlarının müəyyən edilməsi;
- bütün təsərrüfat subyektləri üçün onların investisiya aktivliyinin istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi, iqtisadiyyatın bərpası və sosial problemlərin həlli məqsədi ilə əlverişli şəraitin yaradılması;
- xarici investisiya yarmarkalarının intensiv həyata keçirilməsi;
- xarici investisiyaların stimullaşdırılma və investisiyaların mühafizəsi üçün onlara əlavə güzəştlər və üstünlüklərin, habelə dövlət zəmanətinin verilməsi;
- yeni qeyri-ənənəvi investor-ölkələrin cəlb edilməsi üçün investisiya layihələrinin işlənilib hazırlanması.

Birincisi, kapital qoyuluşları formasında gerçəkləşdirilən investisiya proseslərinin inkişafı üçün aşağıdakı kimi müsbət şərtlərin formalaşması:

- vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi, amortizasiya endirimlərinin hesablanması və istifadəsi mexanizmləri;
- investisiya fəaliyyəti subyektləri üçün öz növbəsində fərdi olmayacaq xüsusi vergi rejimlərinin formalaşdırılması;
- investorların maraqlarının qorunması;
- resurslardan istifadə üçün güzəştli şərtlərin yaradılması;

- mənzil tikintisi və sosial və mədəni obyektlərin inşası üçün əhalinin vəsaitlərindən və digər büdcədən kənar maliyyə mənbələrindən istifadənin genişləndirilməsi;

- investisiya subyektlərinin müxtəlif reytinglərini aparan informasiya və analitik mərkəzlər şəbəkəsinin formalaşdırılması və populyarlaşdırılması;

- antiinhisar tədbirlərindən istifadə;

- borc vermək üçün girovdan istifadə;

- maliyyə lizinqinin rolunun genişləndirilməsi;

- əsas fondların inflyasiya dəyərinin yenidən qiymətləndirilməsi;

- investisiya fəaliyyəti subyektlərinin öz investisiya fondlarını yaratmaq imkanlarının genişləndirilməsi.

İkincisi, aşağıdakı üsullardan istifadə edərək dövlətin kapital yatırımları şəklində həyata keçirilmiş investisiya fəaliyyətində birbaşa iştirakını qeyd edirik:

- respublika büdcəsindən maliyyələşdirilən investisiya layihələrinə əlavə olaraq, Azərbaycan Respublikası tərəfindən xarici dövlətlərlə birlikdə həyata keçirilən investisiya layihələrinə dəstək;

- formalaşdırma qaydası müəyyənləşdirilən dövlət ehtiyacları üçün tikinti işləri layihələrinin və texniki obyektlərin, o cümlədən yenidən avadanlıqların tərkibinin hazırlanması;

- investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinə yönəlmiş federal büdcə fondlarının səmərəli bölgüsü;

- mövcud qanunvericiliyə müvafiq olaraq investisiya layihələrinin ekspertizasının təşkili;

- təsdiq və standartlara uyğunluğu yaxşılaşdırmaq;

- zəmanətli kreditlərin, zəmanətli hədəf kreditlərinin verilməsinin təşkili.

3.2. Strateji yol xəritəsində investisiya potensialından istifadənin artırılması hədəfləri

Azərbaycanda qeyri-neft sahəsinin davamlı və rəqabətli inkişafı ölkənin iqtisadi siyasətinin prioritet istiqaməti sayılır.

Əsası Azərbaycan dövlətinin unudulmaz rəhbəri Heydər Əliyevin tərəfindən qoyulan uzun müddət düşünülmüş iqtisadi siyasət respublikada makroiqtisadi sabitliklə dinamik iqtisadi inkişaf üzrə möhkəm zəmin yaradıbdır. Nəticə etibarilə geniş sahibkarlıq təbəqəsi formalaşdı, dövlətin sosial-iqtisadi inkişafındakı özəl sektorun rolu daha çox artdı və qlobal iqtisadi sistemə inteqrasiya sahəsində önəmli irəliləyişlər əldə edildi.

Daimi iqtisadi islahatlar nəticəsində bu siyasət strateji hədəflərə, sərbəst bazar münasibətlərinin formalaşmasına və özünü inkişaf etdirmə qabiliyyətinə sahib sosial yönümlü şaxələndirilmiş milli iqtisadiyyata uyğun olaraq qlobal iqtisadi çağırışlara müvafiq müasir konseptual yanaşmalarla xeyli təkmilləşdirildi. Hədəfli tədbirlər saqyəsində makroiqtisadi sabitlik qorunaraq saxlanıldı, qeyri-neft sənayesi, həmçinin ümumilikdə bölgələrin bərabər inkişafı sürətləndirildi, strateji valyuta resurslarından əhəmiyyətli istifadə təmin edildi, sahibkarlıq üçün dövlət dəstəyi gücləndirildi, əlverişli bir iş və investisiya mühit formalaşmış və əhalinin sosial rifahı daim yaxşılaşmışdır.

Eyni zamanda son vaxtlar həm bölgədə, həm də qlobal iqtisadiyyat üzrə baş verən proses, neft gəlirlərinin ciddi azalması və çətin xarici iqtisadi vəziyyət dövlətin makroiqtisadi, həmçinin maliyyə sabitliyi üzrə təsir göstərməyə davam edir. Dünyada baş verən proseslərin yaratmış olduğu yeni çağırışlara uyğunlaşmağa və qlobal iqtisadi böhranın respublikamıza təsirini minimuma endirməyə, keyfiyyətə yeni bir model formalaşdırmağa yönəlmiş iqtisadi islahatların başlıca strateji hədəflərinə müvafiq bir sıra sistemli tədbirlərin gerçəkləşdirilməsi.

Bu baxımdan, iqtisadiyyatın mövcud vəziyyətini dərinlən təhlil etmək və ölkədə gerçəkləşdirilən iqtisadi siyasət və aparılan islahatların daimiliyinin təmin etmək məqsədilə yeni iqtisadi inkişaf strategiyası hazırlamaq məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Sərəncamı ilə 16-ı mart 2016-cı il tarixi 1897 sayılı

"Milli iqtisadiyyat ilə iqtisadiyyatın başlıca sahələri üçün strateji yol xəritəsinin əsas istiqaməti" və bu istiqamətlərə uyğun inkişaf planlarının hazırlanmasını təmin etmək məqsədilə müvafiq İşçi Qrupu yaradıldı.

Bu Sərəncama görə, yerli və xarici mütəxəssislərin, təcrübəli mütəxəssislər, konsaltinq şirkətlərinin və elmi təşkilatların iştirak etməsi nəticəsində İşçi Qrupu, ölkədə fəaliyyətdə olan beynəlxalq təşkilatlarla əhəmiyyətli əməkdaşlıq zəminində milli iqtisadiyyat üçün strateji yol xəritələri layihələrini və on bir iqtisadiyyatın əsas sahələridir. Strateji yol xəritələrinə 2016-2020-ci illərdə iqtisadi inkişaf strategiyası ilə fəaliyyət planı, 2025-ci ilə kimi uzunmüddətli baxış, həmçinin 2025-ci ildən sonra olan dövrə istiqamətli baxış daxildir. Layihələr açıq müzakirələrə təqdim edildi və yekun sənədlər tərtib olunarkən, vətəndaş cəmiyyəti institutları və vətəndaşlar da daxil olmaqla maraqlı tərəflərin çoxsaylı fikir və təklifləri nəzərə alındı.

1991-ci il dövlət müstəqilliyini əldə etdikdən sonra Azərbaycan suveren hüquqların həyata keçirməyə və iqtisadi sahədə azad siyasət həyata keçirməyə başladı. Həmin fəaliyyətin əsas istiqaməti ayrı-ayrı mülkiyyət formalarına əsaslanan iqtisadi sistemin yaradılması, bazar münasibətlərinə keçid və dünya iqtisadiyyatı üzrə inteqrasiya idi.

Müstəqillik əldə etdikdən bu günə qədər olan iqtisadi inkişaf 2 önəmli mərhələyə ayrılabilir. Birinci olaraq, 1991-1995-ci ili əhatə edən bir xaos yaxud da tənəzzül dövrü, ikinci də, 1996-cı ildə başlamış və indiyə qədər davam etməkdə olan makroiqtisadi sabitliklə dinamik iqtisadi inkişaf dövrüdür.

Azərbaycan millətinin ümummilli lideri H. Əliyevin uzaqgörən siyasətinin və gərgin əməyi nəticəsində çətin bir başlanğıc nöqtəsinə baxmayaraq, dövlət müstəqilliyini əldə edəndən sonra qısa bir tarixi dövrdə dövlətin sosial-iqtisadi inkişaf və dünya iqtisadi sistemi üzrə inteqrasiya sahəsində böyük müvəffəqiyyətlər əldə edildi. Ən böyük nailiyyət bu dövrdə ölkədə həyata keçirilən müstəqil dövlət quruculuğu prosesi nəticəsində yeni bir inkişaf modeli və iqtisadi islahatlar - Azərbaycan modelinin ortaya çıxmasıdır.

İqtisadi inkişafın ikinci mərhələsində yuxarıda göstərilən modelin həyata keçirilməsinin rəsmi əsasının Azərbaycan Respublikasında qəbul edilmiş siyasi sənədlər (konsepsiya, strategiya və proqramlar) olmasıdır. “Azərbaycan Respublikasında Kiçik və Orta Sahibkarlığın İnkişafı üzrə Dövlət Proqramı (2002-2005)”, “Azərbaycan Respublikasında Maşınqayırma Sənayesinin İnkişafı üzrə Dövlət Proqramı (2002-2005)”, “Azərbaycan Respublikasında Aqrar Sektorun İnkişafına dair Dövlət Proqramı (2002-2006)” Azərbaycan Respublikası demoqrafik inkişaf konsepsiyası 2002-2005-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında Turizmin İnkişafı Dövlət Proqramı Yoxsulluğun Azaldılması, həmçinin İqtisadi İnkişaf üzrə Dövlət Proqramı (2003-2005) Dövlət Azərbaycan bölgələri üçün sosial-iqtisadi inkişaf proqramları, Habelə inkişaf mərhələsindəki bir sıra inkişaf (‘‘Azərbaycan Respublikası Məşğulluq Strategiyası Qeyri-neft Sektoruna Ticarət və İnvestisiya İntegrasiya Strategiyaları’’ və s.) aiddir.

Azərbaycan Respublikası iqtisadi siyasətinin ən vacib istiqamətlərindən biri müəllifi Azərbaycan dövlətinin ümummilli lideri H. Əliyev olan müstəqil bir dövlət üçün neft strategiyasının hazırlanması idi. Strategiyanın həyata keçirilməsi, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti ilə 12 tanınmış neft şirkəti arasında bağlanmış Xəzər dənizinin Azərbaycan sahəsindəki Azəri, Çıraq və dərin sularda Günəşli yataqlarının birgə istismarı və hasil edilən neftin bölüşdürülməsi barədə müqavilənin bağlanması ilə başladı.

20-i sentyabr 1994-cü ildə, müstəqil Azərbaycan Respublikasının müasir tarixinə qızıl hərflərlə daxil oldu və indiki və gələcəkdəki nəsillərin yaddaşında əbədi qalacaqdır. Hal hazırda bütün dünyada ‘‘Əsrin müqaviləsi’’ kimi tanınan müqavilənin imzalanması və həyata keçirilməsi Heydər Əliyevin tərəfindən hazırlanmış və müstəqil Azərbaycan dövlətinin iqtisadi inkişaf konsepsiyasını təşkil edən yeni neft strategiyasının gerçəkləşdirilməsinin bariz sübutudur (Yusifov C.R. 2012).

29-u dekabr 1999-cu il ümummilli liderimiz Heydər Əliyev ‘‘Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun yaradılmasının haqqında’’ fərman imzaladı. Fonda qarşıya qoyulan hədəflərdən biri gələcək nəsillərə neft satışından əldə edilən

gəliri cəmləşdirmə və artırmaqdırsa, digəri bu gəliri dövlətin mövcud sosial ehtiyaclarını, tərəqqisini və iqtisadi inkişaf ehtiyaclarını nəzərə alaraq hazırkı nəsillərin xeyrinə istifadə etməkdə.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin müdrik qərarına əsaslanmaqla Neft Fondunun ilk vəsaiti qaçqınların və məcburi köçkünlərdən ən imkansız və sosial baxımdan həssas kateqoriyasına aid sosial və yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılmasına yönəlmiş tədbirlərin maliyyələşdirilməsinə yönəldilmişdir.

Ölkə iqtisadiyyatında həyata keçirilən genişmiqyaslı, əsaslı islahatlar sayəsində 1995-2004-cü illər sənaye sahəsində nəzərəçarpacaq nəticələr əldə edildi. 20 sentyabr 1994-cü il tarixində inkişaf etmiş dövlətlərin iri şirkətləri ilə neft və qazın hasilatı sahəsində ortaq fəaliyyətlərə dair müqavilələr neft, həmçinin qaz sənayesinin sürətli inkişaf etməsinə güclü təkan verdi. Sənaye istehsalı artmaqdadır. İstehsalın bütün sahələrində nəzərəçarpacaq bir irəliləyiş nəticəsində deyə bilərik. neft-qaz, kimya və neft kimyası, maşınqayırma, metal emal olunması, inşaat materialları istehsalı, məhsul istehsalı önəmli dərəcədə artıb. Qeyd etmək gərəkdir ki, hasilat sənayesi ilə birgə, emal sənayesi belə inkişaf etmişdir. Son altı il ərzində emal sənayesində istehsal 1,5 dəfə qida sənayesində - 43%, ağac məhsullarının istehsalı - 2 dəfə, kağız məhsullarının istehsalı - 30%, kimya məhsullarının istehsal olunması - 2,5 dəfə, tikinti materiallarının istehsalı - 5 dəfə, metallurgiyanın isə- 3 dəfə artıb.

1993-ilə 2003-cü illərdə 3 mindən çox yeni müəssisə açılmış və 2004-cü il yanvar ayının 1-nə onların sayı 5536 olmuşdur. Ümummilli liderin bu günə qədər davam etdirdiyi “açıq qapı” siyasəti nəticəsində ölkədə fəaliyyət göstərən xarici və müştərək müəssisə sayı 3 dəfə böyüdü. Hazırda Azərbaycanda dünyanın altmış üç dövlətini təmsil etməkdə olan 192 xarici investisiyalı müəssisələr var. Minlərlə iş yeri açıldı. 2003-cü ildə milli iqtisadiyyata qoyulmuş investisiyaların 74% -i sənayenin payına düşür. İqtisadiyyatın qeyri-dövlət sektorunun böyüməsinin sübutu olaraq yeni formasiyanın iqtisadi subyektlərində nəzərəçarpacaq dərəcədə artım, kiçik sahibkarlıq sahəsinin genişlənməsi və dinamik inkişaf etməsi, fərdi şəxslərin biznes sahəsinə axını nəzərə alınmalıdır.

İqtisadiyyatın və əhalinin enerjiyə olan tələbatın ödəmək məqsədilə çox işlər görülmüşdür. Azərbaycanın Prezidenti İlham Əliyevin həmin sahəyə xüsusi diqqətinin parlaq təzahürü Sənaye və Energetika Nazirliyi tərəfindən hazırlanan və Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2004-cü ilin 14-ü fevral tarixi 635 sayılı Fərmanına əsasən təsdiq olunmuş Azərbaycan Respublikası Yanacaq-Enerji Kompleksinin İnkişafı Dövlət Proqramıdır (2005-lə2015). Respublikanın enerji təhlükəsizliyini təmin edəcək və artan enerji ehtiyaclarını daha təsirli şəkildə təmin edəcəkdir.

Hər zaman Azərbaycan iqtisadiyyatının əsas sahəsi sayılan kənd təsərrüfatı ölkənin inkişafı və əhalinin zəruri istehlak məhsulları ilə təmin olunmasında önəmli rol oynamışdır. 1995-1996-cı illər “Aqrar islahatların əsasları haqqında”, “Dövlət və kolxoz təsərrüfatlarının islahatı haqqında”, “Torpaq islahatı barədə” qanunların və digər vacib hüquqi aktlar qəbulu aqrar-sənaye kompleksindəki köklü dəyişikliklərin aparılmasına imkan yaratdı. Beləliklə, Müstəqil Dövlətlər Birliyində ilk dəfə olaraq “Torpaq islahatı haqqında” Qanunda torpaqların xüsusi mülkiyyətə verilməsi, alqı-satqısı əks olundu.

Kənd təsərrüfatında ciddi struktur dəyişiklikləri nəticəsində hər şey, o cümlədən sovxozlar və kolxozlar, kənd təsərrüfatı müəssisələri ləğv edildi və mülkləri təsərrüfat üzvləri arasında bölündü. Az sayda damazlıq, bitkiçilik və başqa belə təsərrüfatlar dövlət mülkiyyətində qaldı. Kənddə yeni bir mülkiyyət növünün - kəndli və fermer təsərrüfatlarının formalaşmasının sürətlənməsi kənd təsərrüfatı işinin daha yaxşı təşkili və əkinçilik sektorunun inkişaf etməsi üçün səmərəli şərait yaratdı.

Azərbaycanın əkinçilik sektorunda aparılan radikalizm və sürətlə aparılan islahatlar təkcə ölkə iqtisadiyyatının digər sahələrindəki islahatlarla deyil, həm də Müstəqil Dövlətlər Birliyinin ölkələrində aparılan islahatlardan da köklü şəkildə fərqlənirdi. Bundan əlavə, ölkədə xüsusi mülkiyyətin formalaşması və sahibkarlığın inkişafında ayrıca rol oynadılar. Bank sistemindəki islahatlar müstəqilliyin ilkin illərində yaranan banklar üzrə olan inamsızlığın aradan qaldırılmasında mühüm rol oynadı. Ölkədə müasir bank quruculuğu işləri başladı, iki mərhələli bank sisteminin

formalaşdırılması, bankların gücləndirilməsi və nizamnamə kapitalının artırılması üçün tədbirlər görüldü. İşlərini düzəldə bilməyən və sərbəst bazar iqtisadiyyatı şəraitində rəqabətə tab gətirə bilməyən zəif banklar özlərini ləğv etdilər. Ölkədəki bank qurumlarının sayı 4 dəfə azalsa da, məcmu kapitalı 5 dəfə artdı.

İqtisadi inkişaf təmin edən faktorlardan biri də investisiyaların dinamikasıdır. Beləliklə, kapital yatırımına yönəlmiş investisiyalar, istehsalın çoxalması ilə birgə, yeni müəssisələr, təhsil, səhiyyə, mənzil və başqa sosial obyektlərin inşasına və istifadəyə verilməsinə, təzə iş yerlərinin açılması üçün xidmət etməkdədir. Buna görə də Azərbaycan Respublikası iqtisadi siyasətində cəlb olunan investisiyaların həcmi də daxil olaraq, xarici, başlıca yerlərdən birini tutur (Yusifov C.R. 2012).

Azərbaycan müstəqilliyini qazandıqdan sonra xarici iqtisadi siyasətdə beynəlxalq maliyyə, kredit, həmçinin iqtisadi qurumlarla münasibətlərə böyük əhəmiyyət verildi. Ötən dövr ərzində bu istiqamətdə əhəmiyyətli işlər görülmüdü. Azərbaycan, ümumiyyətlə, bütün tanınmış beynəlxalq strukturların üzvüdür. 1992-dən - Beynəlxalq Valyuta Fondu, Dünya Bank, Avropa Yenidənqurma İnkişaf Bankı, 1999-cu ildən - Asiya İnkişaf Bankı və iqtisadi məsələlər, bazar iqtisadiyyatı üzrə keçid məsələləri ilə əlaqədar bu qurumlarla daim məsləhətləşir, maliyyə mənbələrindən istifadə edir .

Beləliklə, qısa müddət ərzində dövlət iqtisadiyyatının bütün sahələri üzrə uğurla həyata keçirilən islahatların nəticələri bir daha Azərbaycan Respublikası rəhbərliyi tərəfindən inadla həyata keçirilən düzgün iqtisadi siyasəti göstərir.

3.3. Post-neft dövründə investisiya potensialından səmərəli istifadənin əsas aspektləri

Neft qiymətinin 2008–2009-cu illər üzrə olan səviyyəyə qayıtması ehtimal olunmur, ancaq bu baş versə də, resurs sənayesinin özü bütün suallar üzrə düzgün cavab deyildir. Keçmiş iqtisadi önəminə baxmayaraq, neft–qaz sahəsi əvvəlki illər müddətində ümumi məşğulluğun bir faizdən çoxuna malik olmayıb. İqtisadi artımın şaxələndirilməs prosesi 10 milyona qədər Azərbaycanın vətəndaşına öz peşə istəklərini gerçəkləşdirmək və rifah səviyyəsini yüksəltmək üçün imkan verəcəkdir. İqtisadi şaxələndirmə prosesinin sürətləndirilməsi məqsədilə üç potensial imkan vardır ki, həmin imkanları əldən buraxmamaq üçün lazımi tədbirləri məhz hazırda həyata keçirmək xeyli vacibdir:

- Bölgənin ümumi iqtisadi inkişaf tempi daima dəyişir və ixracatı genişləndirmə imkanları yaradır. Azərbaycanımız ümumi əhalinin sayı 300 milyondan artıq olan və ÜDM 3 trilyon dollara çatmış 3 iri iqtisadiyyat – İran, Türkiyə ilə Rusiyanın arasında yerləşir. İrana tətbiq olunan sanksiyalar aradan götürüldükcə və bölgədəki başqa iqtisadiyyatlar arasındakı yeni ticarət modelləri əmələ gəldikcə, dövlət üçün unikal imkanlar yaradılır. Xeyli geniş diametrdə də Azərbaycan ümumilikdə ÜDM-i 30 trilyon dollara çatmış Avropa Birliyi, Çin, həmçinin Körfəz dövlətləri bazarlarının yaratmış olduğu dairə mərkəzində yerləşir. Məsəl üçün, Azərbaycan ilə dünyanın ikinci iqtisadiyyatı hesab edilən Çinin arasında ancaq Qazaxıstan vardır; Azərbaycanla Körfəz dövlətləri arasındakı təkə İran, Azərbaycan və Avropa Birliyi arasında da yalnız Gürcüstan yerləşməkdədir. Nəticəsə, qısa və iri radiuslu dairə üzrə ölkəmizin bazarlara çıxma potensialı böyükdür.

- Qlobal iqtisadi mənzərə Avropa daxilində zəif və Çində azalmış artıma əsasən dəyişir. Buna cavab kimi, Çin onu əsas iqtisadi regionlar ilə birləşdirəcək “İpək Yolu” layihəsin gerçəkləşdirməyi planlaşdırır ki, həmin marşrutlardan biri isə Azərbaycan ərazisindən keçməkdədir. Həmçinin, Avropanı, Rusiyanı, İranı, Hindistanı və Mərkəzi Asiyanı birləşdirə biləcək Şimal–Cənub nəqliyyat dəhlizinin özünün də bir xətti Azərbaycan ərazisindən keçir. Həmin təşəbbüslər

respublikamızın ərazisindən keçməkdə olan əmtəə və sərnişin dövriyyəsi həcmi artıraraq marşrut boyu istehsal, həmçinin nəqliyyat-logistika xidmətləri üzrə imkanlar yaradacaqdır. Azərbaycan yalnız tranzit ölkəsi yox, o eyni zamanda öz ərazisindən keçən əmtəələrin üzərində əlavə dəyər yaratma potensialına malikdir. Ümumilikdə isə Azərbaycan ərazisindən keçməkdə olan nəqliyyat dəhlizləri hesabına qlobal dəyər zəncirləri üzrə dövlətin mövqeləri gücləndirilə bilər. Ölkəmiz üçün bu cür yeni beynəlxalq imkanlar açılması yüksək və davamlı iqtisadi artım potensialı yaratmaqdadır. Strateji Yol Xəritəsi həmin imkanlardan faydalanmaq məqsədilə hazırlanmışdır.

- Dayanıqlı iqtisadi artım təmin edəcək investisiya yatırımlarında maraqlı olan Azərbaycan dövlətində qlobal investisiya meyili nəzərə alınacaqdı. 2007-ci ilə nəzərən dünya üzrə birbaşa xarici investisiya axınları 2015-ci il 36 faiz çoxalaraq 1,7 trilyon dollara çatmışdır. 2015-ci il inkişaf etmiş dövlətlər birbaşa xarici investisiyaların 55%-ni cəlb edə biliblər. Artım adətən birləşmənin və satınalmaların ("M&As") hesabına baş veribdir. 2015-ci il Asiya qitəsində inkişaf etməkdə olan ölkələr dünya üzrə birbaşa xarici investisiyaların 1/3 hissəsini cəlb etmişdir. Bu aspektdə Asiya regionu dünyada ən çox investisiya cəlb etmiş regiondur. Rusiya ilə Qazaxıstan başda olaraq, keçid dövlətlərinə birbaşa xarici investisiyalar axını 2015-ci il 54% azalmışdır. Aşağı xammal qiyməti və regional münaqişələrin hamısı keçid dövlətlərində birbaşa xarici investisiyalar axınları üçün əsas əngəl olmuşdur. Birləşmələr və satınalmaları nəzərə almazsaq, dünya miqyasında birbaşa xarici investisiya axını qısamüddətli perspektivdə zəifləyəcəkdi. Ona görə ki, qlobal iqtisadiyyat kövrəkdi, qlobal maliyyə bazarı volatildir, tələb aşağıdı və inkişaf etməkdə olan dövlətlər üzrə iqtisadi artım tempi zəif olmaqdadır. İntestisiya axınının cəlb etmək məqsədilə Azərbaycanda səmərəli biznes mühiti təmin olunacaq və özəl sahibkarlığın inkişaf etməsi daha çox stimullaşdırılacaqdır.

Bir tərəfdən iqtisadiyyatın istehsal sahələrinin inkişafı təmin edilir, digər tərəfdən iqtisadiyyatın istehsal strukturu yaxşılaşdırılır. İqtisadi qloballaşma şəraitində milli iqtisadiyyatın sosial-iqtisadi vəziyyətinin təhlili göstərir ki, investisiya qoyuluşlarının əhəmiyyətli bir hissəsi birbaşa xarici investisiyalardır. Bu

vəziyyətin səbəbi xarici investisiyalar üçün səmərəli şəraitin yaradılması, düzgün investisiya siyasəti və əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasıdır. Birbaşa xarici investisiyalar cəlb edilməsi bir növ sosial-iqtisadi inkişaf göstəricisi kimi çıxış edir. Belə investisiyalar əsasən maddi-texniki vasitələr və əqli mülkiyyət şəklində olduğu kimi, pul qoyuluşları şəklində də həyata keçirilir. Dünya iqtisadiyyatında mövcud maliyyə böhranı respublikaya birbaşa xarici investisiyanın iqtisadi və hüquqi tənzimlənməsinin yeni aspektlərini üzə çıxardı. Dövlətin sosial-iqtisadi inkişaf perspektivləri həyata keçirildiyi üçün iqtisadi, elmi və texniki, sosial proqramlar cəlbediciliyinin artmasını təmin edə bilən birbaşa xarici investisiyaların qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsini tələb edir. Xarici birbaşa investisiyaların iqtisadi və hüquqi dəstəyi mövcud qanunvericilik və tənzimləyici aktların qəbul edilməsi sisteminə uyğun olmalıdır. 1992-ci ildə iqtisadi müstəqillik əldə edildikdən sonra qəbul edilmiş “Xarici investisiyalar barədə” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, hələ də xarici investisiyaların tənzimlənməsi sahəsində ən vacib qanunvericilik aktı olaraq qəbul olunur. “Xarici investisiyaların mühafizəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun qəbulu xarici iqtisadi əlaqələrin genişlənməsinə, xarici kapital axınının artmasına, istehsal və infrastruktur sahəsinin müasir informasiya texnologiyalarına əsaslanaraq yenidən qurulmasına kömək etdi. “Xarici investisiyaların qorunması barədə” Azərbaycan Respublikasının Qanununun yerli və xarici investorlar üzrə eyni şəraitin yaradılmasına, eyni vergi və gömrük mexanizmlərinin tətbiq edilməsinə dair əsas maddələrindən biridir. Qanunla yanaşı, Azərbaycan iqtisadiyyatına sərmayə qoymuş xarici investorlar üçün əlavə faydalar nəzərdə tutulur.

Xarici investorların Azərbaycan iqtisadiyyatına maraq artmasının əsas səbəblərindən biri bəzi iqtisadi maneələrin tamamilə aradan qaldırılmasıdır. Məsələn, bağlanmış müqavilələr əsasında ikiqat vergitutma, mənfəətin xarici valyutaya maneəsiz çevrilməsi və xarici ölkələrə köçürülməsi kimi bir maneənin aradan götürülməsi. Eyni zamanda, formalaşmış investisiya mühiti birbaşa investisiyaların cəlb edilməsini artırmağa kömək etməklə yanaşı, təkrar investisiyanı stimullaşdırır. Həmin tədbirlər xarici investorların marağını artırmaqla yanaşı,

beynəlxalq maliyyə qurumu və iqtisadi təşkilatların da diqqətini çəkir. Yaranan əlverişli investisiya mühiti yalnız təsirli bir hüquqi bazadan ibarət deyil, eyni zamanda nəticəsi iqtisadi inkişafın davamlılığı olan Azərbaycan iqtisadiyyatındakı müsbət tendensiyaları da əhatə edir (Yusifov C.R. 2012).

Bildiyiniz kimi, birbaşa xarici investisiyalar ölkə iqtisadiyyatına əlavə kapital axını təmin edir, iqtisadiyyatın nisbətlərinə müsbət təsir göstərir, sənaye sahələrinin inkişaf sürətini və sahibkarlıq fəaliyyətini sürətləndirir. Eyni zamanda, xarici birbaşa investisiyalar portfel, kredit kapitalı və s. Kimi digər kapital növlərinin ölkəyə axınını artırır. Xarici birbaşa investisiyalardan səmərəli istifadə beynəlxalq bazarda rəqabət qabiliyyətli məhsulların istehsalına da müsbət təsir göstərir. Ölkəyə yeni texnika və texnologiyaların cəlb edilməsi ilə istehsalda artım, məhsulların keyfiyyətində yaxşılaşma, təzə iş yerlərinin açılması, işsizliyin azalması və s. Xarici birbaşa investisiyalar ölkənin makroiqtisadi göstəricilərinə müsbət təsir edir. Həmin göstəricilər arasında milli iqtisadiyyatın inkişaf etmə səviyyəsi, ümumi daxili məhsul həcmi və strukturu, milli maliyyə mənbələri, milli valyutanın məzənnəsi, faiz dərəcəsi və s. Göstərməlidir. Müəyyən edilmiş göstəricilər sistemi bir-biri ilə bağlı olaraq birbaşa xarici investisiyanın cəlbediciliyinin mexanizmlərini təşkil edir. Respublikanın makroiqtisadi göstəricilərindəki artım ümumi daxili məhsulun strukturunun qabaqcıl sahələrin xeyrinə dəyişməsinə kömək edir, onların ümumi həcmdəki payını artırır. Makroiqtisadi göstəricilərdəki kəmiyyət və keyfiyyət dəyişikliyi birbaşa xarici investisiyalar həcmi və istifadəsi ilə birbaşa bağlıdır. Təsadüfi deyildir ki, bir çox ölkələr birbaşa xarici investisiyalardan istifadə etməklə iqtisadiyyatın strukturunu yaxşılaşdırmağa, öz sosial-iqtisadi problemlərini həll etməyə çalışırlar. Xarici birbaşa investisiyalar müxtəlif problemlərin həllində önəmli bir vasitədir. Bu səbəbdən bunların istifadəsinin effektivliyi, birbaşa xarici investisiyalardan səmərəli istifadə məsələlərini idarə edəcək bir strukturun yaradılması ayrıca əhəmiyyət kəsb edir. Belə bir quruluşun yaradılması dövlətin başlıca vəzifələrindən biridir.

Ümumiyyətlə, dövlət iqtisadiyyatına birbaşa xarici investisiyaların daxil olması, ilk növbədə, zəngin təbii sərvətlər, xammal, eləcə də ucuz işçi qüvvəsi, peşəkar və

elmi kadrların mövcudluğu, Azərbaycanın coğrafi mövqeyi, nəqliyyat əlaqələri ilə əlaqələndirilir. Xatırladaq ki, 2014-cü ildən etibarən dünya bazarlarında neftin kəskin azalması nəticəsində 2015-2016-cı illərdə 1 barel Azerlight neftinin qiyməti 27-30 ABŞ dolları arasında dəyişən milli valyuta məzənnəsi 50-70% düşdü, nəticədə ölkənin makroiqtisadi göstəriciləri pisləşmə istiqamətində kəskin dəyişdi. Bu dəyişikliklər nəticəsində dövlət iqtisadiyyatının qeyri-neft sektoru istehsalının həcmində əhəmiyyətli bir artım, bu sahələrin ixrac potensialında artım oldu. Qeyri-neft sahəsinin inkişafı, valyuta gəlirlərinin artması birbaşa xarici investisiyaların cəlb olunmasını tələb edir. Son illərdə xarici ölkələrin Azərbaycanın neft sənayesinə investisiya qoymağa marağı xeyli artmışdır. Bu ölkələrə Rusiya, Türkiyə, Böyük Britaniya, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, Hollandiya, Almaniya, ABŞ və s. Daxildir. Bunu aşağıdakı cədvəlin materiallarından görmək olar. Cədvəl 1-ə əsasən 2015-ci il dövlət iqtisadiyyatına qoyulmuş ümumi xarici investisiyalar 10161,1 mln. manat olmuşdur ki, bunun isə 7323,6 mln. manatı yaxud da 72,1% -i birbaşa xarici investisiyalardır. Birbaşa xarici investisiyaların 76,7% -i (5,617.4 milyon manat) neft sektorunun, 23,3% -i (1706,2 milyon manat) qeyri-neft sahəsinin inkişafına yönəldilir. Gördüyümüz kimi, dövlətin qeyri-neft sahəsinə qoyulan investisiyaların mütləq və nisbi göstəriciləri çox aşağı. Qeyri-neft sektorunun əhəmiyyətini nəzərə alaraq, bu sektora birbaşa xarici investisiyalar cəlb olunması üçün mövcud bütün iqtisadi vasitələrdən istifadə edilməlidir. Bunun üçün də iqtisadiyyatın neft sektoruna birbaşa xarici investisiyaların cəlb olunması üçün birbaşa xarici investisiyaların stimullaşdırılması üçün müvafiq dövlət tədbirləri tələb edilir. Əksər hallarda qeyri-neft sektoruna birbaşa xarici investisiyalar cəlb olunması üçün bir dövlət proqramı hazırlanarkən əsas üstünlük qeyri-neft sektorunun bəzi sektorları üçün dövlət proqramlarına aiddir. Problemin həllinə bu yanaşma düzgün hesab edilə bilməz. Bu səbəbdən də hesab edirik ki, qeyri-neft sahəsinə birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi probleminin həlli üçün sistemə yanaşma, o cümlədən iqtisadiyyatın neft sektorunun bütün sahələrinin inkişafının mütənasibliyini təmin etmək gərəkdir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Beləliklə, birbaşa xarici investisiyaların cəlb olunması və onlardan istifadənin əhəmiyyətliliyinin artırılması üçün aşağıda göstərilən tədbirlərin gerçəkləşdirilməsini məqsədəuyğun hesab edirik:

- ✓ qiymətli kağızlar bazarının beynəlxalq standartlara uyğun formalaşdırılması və investisiyaların qorunmasına dair ikitərəfli müqavilələrin təkmilləşdirilməsi;
- ✓ xarici kapital axınının stimullaşdırılması qaydalarının təkmilləşdirilməsi üçün effektiv metod və mexanizmlərin tətbiqi;
- ✓ yalnız mərkəzdə deyil, respublikanın bölgələrində də birbaşa xarici investisiyaların yayılması üçün müvafiq maliyyə, kredit, vergi və fiskal və tənzimləmə mexanizmlərinin yaradılması;
- ✓ beynəlxalq standartlar üzrə cavab verən rəqabətə davamlı məhsul istehsalının stimullaşdırılması;
- ✓ xarici kapitalın cəlbediciliyi və müştərək müəssisələrin investisiya fəaliyyətləri mexanizmlərinin yaradılması;
- ✓ milli iqtisadiyyatın məntiqi və digər xüsusiyyətləri.

Xarici birbaşa investisiyaların həcmi ölkə iqtisadiyyatının səmərəliliyini təmin etmə üçün kifayət olmalıdır. Yuxarıda göstərilən nəticələr, respublikanın iqtisadi potensialı və Azərbaycan Respublikası hökumətinin son 10 ildə həyata keçirdiyi siyasət nəzərə alınmaqla hazırlanmışdır və birbaşa xarici investisiyaların cəlbediciliyini artırmaq məqsədi daşıyır.

Layihələrin bütövlükdə şəhərlərdə, rayonlarda və bölgələrdə, eləcə də müəyyən sahələrdə həyatın ümumiyyətlə, bütün sahələrinə təsiri həm birbaşa, həm də dolayıdır. Ümumiləşdirilmiş formada, böyük layihələrin həyata keçirilməsi vahidləri sosial-iqtisadi sistemin bütün sahələri ilə əlaqəli nəhəng mənbələr, enerji, investisiyalar olan əsas sistemin inkişafı prosesi olaraq təmsil oluna bilər. Bu üç əsas xüsusiyyət həm sistem daxili, həm də sistemlərarası (ətraf mühit yaxud da digər sistemlərlə) qarşılıqlı təsir ilə səciyyələnən əsas elementlərdir. Əksər iri investisiya layihələrinin həyata keçirilməsinə yalnız nəhəng bir investisiya layihəsi kimi deyil, eyni zamanda ictimai həyatın bütün sahələri üzrə modernləşməni stimullaşdıran və

nəticədə əhalinin həyat keyfiyyətini kəskin şəkildə artıran yenilikçi bir layihə kimi baxılır. Yenilikçi bir layihənin təsiri birbaşa və dolayı olaraq bölünür. Bundan əlavə, sistemin inkişafının müxtəlif mərhələlərində, yəni layihələrin həyata keçirilməsinin müxtəlif mərhələlərində təsir zamanla çevrilir və həm dağıdıcı, həm də konstruktiv xarakter daşıyır. Layihənin mərhələsindən asılı olaraq miqyası və təsir dairələri də zamanla dəyişir. Qəti şəkildə və məkan baxımından bu təsir ərazi vahidinin özündə və ya layihələrin həyata keçirildiyi ərazi vahidlərində çox fərqlənir.

İnvestisiya prosesinin bütövlükdə yerləşdirilməsi imkanları büdcə və vergi siyasətinin uğuru ilə də müəyyən edilir, çünki bu, müəssisələrin sabit inkişafının əsası kimi özünümaliyyətləşmənin inkişaf perspektivləri ilə birbaşa əlaqəlidir.

Xarici birbaşa investisiyalar cəlb olunmasının ən təsirli formalarından biri xarici və müştərək müəssisələrin yaradılmasıdır. Xarici və müştərək müəssisələrin yaradılması üçün amillər aşağıdakılardır:

1. Maliyyə mənbələrinin əsasını təşkil edən ümumi milli məhsulda iqtisadi həcm olmaması, çünki qənaət etməyə meyl o qədər azdır ki, milli iqtisadiyyatın inkişafını təmin edən müvafiq maliyyə fondlarının formalaşmasına imkan vermir.

2. Qənaət olunan real fondların çatışmazlığı, bu fenomen xarici investisiyalardan istifadəyə meylinin daha aşağı olduğu istehlak mallarının istehsalında istifadə olunan mənbələrlə əlaqələndirilir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “İnvestisiya fəaliyyətinin qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı 13 yanvar 1995.
2. “İnvestisiya fondları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı 30 noyabr 1999.
3. “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı 15 yanvar 2002.
4. Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsi 2000.
5. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2004-2008-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət proqramı.
6. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət proqramı 14 aprel 2009.
7. Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri 2013, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı 2012.
8. Abbasov Ç.A. (2012) “Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya yolları” Bakı “Elm” 128 səh.
9. Aliyev İ.H., İbadov S.A. (2013) “Azərbaycan iqtisadiyyatı” Bakı “Azərənəşr” 129 səh.
10. Aslanzadə İ.A. (2016) “İnnovasiyanın idarə edilməsi” Bakı “Elm” 490 səh.
11. Aslanzadə İ.A. (2016) “İnvestisiya layihələrinin təşkili və idarə olunması” Bakı “Elm” 223 səh.
12. Aslanzadə İ.A. (2017) “İnnovasiyanın idarə edilməsi” Bakı “Azərənəşr” 456 səh.
13. Aslanzadə İ.A. (2017) “İnvestisiya layihələrinin təşkili və idarə olunması” Bakı “Azərənəşr” 455 səh.
14. Atakişiyev M. (2016) “Azərbaycan social iqtisadi tərəqqi yolunda” Bakı “Azərənəşr” 410 səh.

15. Atakişiyev M., Süleymanov Q. (2016) “İnnovasiya menecementi” Bakı “Elm” 456 səh.
16. Bayramov Ə.İ. Qlobal maliyyə böhranı. Neoliberal inkişaf paradigmasının süqutu. Respublika qəzeti 15 yanvar 2009.
17. Əlirzayev Ə.T. (2013) “Azərbaycanda sahibkarlığın inkişaf problemləri və həlli yolları, nəzəriyyə və tərcüm” Bakı “Azərənəşr” 57 səh.
18. Əlirzayev Ə.T. (2016) “Azərbaycanda sahibkarlığın inkişaf problemləri və həlli yolları, nəzəriyyə və tərcüm. Bakı. 289 səh.
19. Əliyev A.Ə., Şəkərəliyev A. (2013) “Bazar iqtisadiyyatına keçid dövlətin iqtisadi siyasəti”. Bakı “BDU” 345 səh.
20. Əliyev F.B. (2015) “İnvestisiya layihələrinin Təhlili və dəyərləndirilməsi” Bakı “Azərənəşr” 234 səh.
21. Hacıyev Ş. (2012) “Dünya iqtisadiyyatının tarixi” Bakı “Azərənəşr” 554 səh.
22. Hacıyev Ş., Bayramov Ə. (2012) “Dünya iqtisadiyyatının tarixi” Bakı “Elm” 423 səh.
23. Hüseyinov T. (2015) “Azərbaycanda İnvestisiyalar” Bakı “Elm” 523 səh.
24. İmanov E.S., Babaşov R.H., Dayiyev E.M. (2015) “İqtisadi islahatlar şəraitində əhəlinin social müdafiəsinin təşkili məsələləri, Azərbaycanda iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi xüsusiyyətləri və problemləri, İqtisadi inkişaf Nazirliyi İqtisadi İslahatlar Mərkəzi” Bakı “Azərənəşr” 534 səh.
25. Mehdiyev R. (2017) “Gələcəyin strategiyasını müəyyənləşdirərkən: modernləşmə xətti” Bakı “Şərqi-Qərb” 367 səh.
26. Məmmədov İ.S. (2015), Azərbaycan sənayesində investisiya fəaliyyəti və onun təkmilləşdirilməsi. Bakı, “Elm” 345 səh.
27. Namazova C. (2014) “İnvestisiyalar” Bakı “Elm” 311 səh.
28. Paşayev T. (2012) “İnvestisiya və müasir dövrdə Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında onun rolu” Elmi tədqiqat işi, Bakı “Elm” 67 səh.
29. Sabiroğlu N. (2015) “Qloballaşma xarici investisiyalar” Bakı “Elm” 345 səh.

30. Səfərov R. (2017) “Azərbaycanda yeni texnologiyaların tətbiqi sahəsində innovasiya fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi mexanizmləri” Bakı “Elm” 345 səh.

31. Səfərov S. (2017), “Azərbaycan iqtisadiyyatında yeni mərhələnin dinamikası”, Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 991 səh.

32. Səmədzadə Ş.Ə., Musayev V.R., Seyfullayev İ.Z. (2019), “Sahibkarlığın əsasları”, Bakı, “Çaşıoğlu”, 371 səh.

33. Zeynalov V.Z. (2012) “Azərbaycanda İnvaestisiya siyasəti” Bakı “Elm və Təhsil” 211 səh.

Rus dilində

1. Алиев Т., Абдуллаева Н. (2014) Адаптация организационно-производственных систем промышленных предприятий к условиям рыночных преобразований. - Баку елм, 128 стр.

2. Бланк, И.А. (2016) Основы инвестиционного менеджмента. - Киев: Ника-Центр ельга-Н, 536 стр.

3. Гордеева О.В. Принципы эффективного налогового регулирования.// Финансы, 2013, №9, стр.33-36.

4. Гринспен А. (2018), “Эпоха Потрясений. Проблемы и пер-спективы мировой финансовой системы”, Пер. с англ. -4-е изд. - М.: ООО “Юнайтед Пресс”. -518 стр.

5. Корнаи Я. “Инновации и динамизм: взаимосвяз систем и технического прогресса”. ж-ль “Вопросы Экономики”, 2012, №4, стр.6-7.

6. Кулиев Т.А. (2017) Регулируемая рыночная экономика. - Б. 450 стр.

7. Куряева А.В. Людвиг фон Мизес “Человеческая деятельность: Трактат по экономической теории”, пер. с 3-го испр.англ.изд. - Челябинск: Социум, (2012), 878 стр.

8. Ламбен Ж.Ж. (2014), “Стратегический маркетинг. Евро - пейская перспектива”, С-Пб, Наука, 589 стр.

9. Ложникова А.Б. (2013) Инвестиционные механизмы в реальной экономике, Москва, 223 стр.

10. Райнерт Э.С. (2012), “Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными”, М:Изд.дом ВШЭ, 384 стр.
11. Сидорова Н.И. “Специфика и функции НДС”. “Финансы”, 2018, №2, стр.36-41.
12. Смит А. (2015), Исследование о природе и причинах богатства народов. Книга I-III, М.: Изд-во: Наука, 721 стр.
13. Соколов М.М. Изменения в амортизационной политике как особая форма налогового воздействия на развитие экономики//Все о налогах, 2018, №3, стр.23-29.
14. Харрод Р., Хансен Э. (2015), Классики кейнсианства. М.: Экономика, 864 стр.
15. Чубайс А. Инновационная экономика в России: что делать? Журнал “Вопросы Экономики”, 2015, №1, стр.120-126.
16. Шарп У. (2012) Инвестиции. Москва, 343 стр.
17. Шеремета В.В. (2015) том 1 М.: Высшая школа, 512 стр.
18. Шилов А. Инновационная экономика, ж-ль “Вопросы Экономики”, 2018, №1, стр.127-137.
19. Шумпетер Й. (2016), Теория экономического развития. М.: Прогресс, 401 стр.

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: NPV-nin bu layihələr üçün endirim dərəcəsiindən asılılığı.....	32
Cədvəl 2: Dünyada ayrı-ayrı ölkə qrupları tərəfindən qoyulmuş xarici birbaşa investisiyanın həcmi (mln. ABŞ dolları).....	40
Cədvəl 3: 2019-cu ilin sonuna xarici kapitalın cəmi həcminə görə ilk 10 ölkə (mlrd. ABŞ dolları).....	40
Cədvəl 4: Milli investisiya siyasətlərində dəyişikliklər, 2000-2019 (göstəricilərin sayı).....	58

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: Xalis cari dəyərin endirim dərəcəsiindən asılılığı standart pul axını vəziyyətində.....	31
---	----

Sxemlərin siyahısı

Sxem 1: Ayrı-ayrı əlamətlər üzrə investisiyaların təsnifatı.....	15
Sxem 2: Müəssisələrə investisiya qoyuluşlarının təsnifləşdirilməsi.....	16